

Anmeldelser

Indledning

Hvert år gør denne anmelder-rubrik opmærksom på nye, ofte interessante udgivelser. Det er imponerende, hvad der udkommer af store og små bidrag til ny viden om den langvarige og accellererende opbygning af skoler og andre uddannelser i dette land. Hver bog er resultat af stort arbejde, herunder af overvejelser over emnets betydning i en videre sammenhæng. Et års boghøst kan forekomme uoverskuelig, måske kaotisk. Men betragtet over en årrække afdækkes tendenser og linier, jf. min status i årbogen 1992 over det skolehistoriske arbejde i den sidste halve snes år.

Løjnefaldende er den stigende opmærksomhed over for forskningstendenser i udlandet. Det er ikke nogen ny interesse, men den er vistnok ved at få et større forum. En af de betydeligste bedrifter på det teoretisk-pædagogiske område herhjemme i de sidste årtier har været udgivelsen af tidsskriftet »pædagogik« gennem otte år (1971-1978) med fire numre pr. årgang. Her blev centrale pædagogiske emner belyst, ofte med idéhistorisk perspektiv, af fremragende kendere i ind- og udland, under redaktion af K. D. Wagner, Institut for teoretisk pædagogik ved Københavns Universitet. Den pædagogiske debat herhjemme blev fattigere, da dette tidsskrift gik ind. En samlet indholdsfortegnelse findes i 8. årgang bind 4 (1978).

I april måned i år udkom så et bind af tidsskriftet »Den jyske historiker« med titlen *Skolehistorier*. Det indeholder artikler om væsentlige emner i dansk skolehistorie af bl.a. Ingrid Markussen (om læse- og skrivefærdighed i dansk og internationalt historisk perspektiv), Tine Vesth Nielsen (om Indre Missions højskolearbejde), Hanne Rimmen Nielsen (om Mine Hvid, Samsø – den første kvindelige førstelærer), Kenn Tarbensen (skolesagen på Færøerne 1800-1872), Adda Hilden (lærerindeuddannelsen i 1800-tallet) og Birgit Kirkebæk (udskillelse af åndssvage børn fra folkeskolen). Redaktionen påpeger tendenser i kritisk pædagogik og udenlandske studier af skolehistorien. Artiklerne

fordeler sig emnemæssigt: »1. skolehistoriens teorier og metoder, 2. skolens socialt og kulturelt bestemte hverdag, herunder afstanden mellem de pædagogiske og skolepolitiske ideer og praksis, samt 3. samspillet mellem skolen og de samfundsmæssige forandringer«. Interessant er artiklen »Ude er godt – men er hjemme altid bedst?«, hvor Ning de Coninck-Smith redegør for nogle tendenser i det sidste årtis studier af uddannelseshistorie i USA og Canada. Skolens historie kan med erkendelsesteoretisk fordel, understreges det, anskues som »en del af socialiseringens, urbaniseringens, forældrenes, kvindernes – eller barndommens historie«.

Det er blevet mere almindeligt at anlægge komparative synsvinkler, jf. anmeldelsen af Telhaugs og Tønnessens bog om Bertel Haarders uddannelsespolitik. I 1992 blev der oprettet en nordisk afdeling af »Comparative Education Society in Europe« (CESE) med Thyge Winther-Jensen, Københavns Universitet, som formand. Den forbereder en stor international conference i København i juni 1994.

En anden vigtig tendens i de sidste årtiers skolehistoriske undersøgelser har været interessen for bevægelser i dansk pædagogisk tænkning og praksis. Den kom til udtryk i de fire skolehistoriske disputater på Danmarks Lærerhøjskole, ikkemindst i *Ellen Nørsgaard: Lille barn, hvis er du? (1977)*. Hun analyserer her reformpædagogikken i dens danske udformning i 1920'erne og 1930'erne. Her bringes ny viden om forbindelserne mellem de pædagogiske miljøer. Centralt står naturligvis Vanløse-forsøgene 1924-28 og deres lukning. Ellen Nørsgaard har fulgt emnet op i flere artikler og i sin og Spæt Henriksens udgivelse af »Vanløse-dagbogen. En reformpædagogisk praksis« (1983), hvor idé- og lokalhistorie inddrages som skolehistorisk baggrund. De skolehistoriske studier i de siste årtier har tydeliggjort, at pædagogiske ideer ikke opstår i tomrum, men formes af konkrete behov i historiske situationer.

Dansk pædagogisk tænkning er kortfattet fremstillet i tilknytning til pædagogikkens historie, bl.a. i Grue-Sørensens trebinds værk. Men der er grund til at gøre særligt opmærksom på, at *Sven Erik Nordenbo* (Kbh.s Universitet) har skrevet om udviklingen af faget pædagogik, specielt som videnskabelig disciplin, i Københavns Universitet 1479-1979, bind 10 (1980). På små hundrede sider giver han en spændende redegørelse med ny viden, – også om pædagogik uden for universitetet. Afhandlingen blev i 1984 genudgivet, optrykt af Museum Tusculanums Forlag i *Sven Erik Nordenbo*: Bidrag til den danske pædagogiks historie. – Pædagogikfaget på Lærerhøjskolen er beskrevet af *Harald Torpe* i bogen *Aldrig løses mand af lære* (1988) og i *Harald Torges udgivelse af Ernst Larsen*: Danmarks Lærerhøjskole 1950-64 (1981).

Som nævnt i min status i fjor er der i de senere år fremkommet en række skolehistoriske hjælpemidler i form af bibliografier og arkivregistraturer. Også i år er der en god høst på dette område, jf. Birgit Kirkebæks anmeldelser af de arkivregistraturer, som er udarbejdet af henholdsvis *Nete Balslev Wingender* og *Niels Strandshjerg*. Det sker, at undertegnede får forespørgsel om, hvad der kan bruges som model, hvis en kommune ønsker at lade udarbejde en arkivregistratur for sit skolevæsens historie. Her plejer jeg at henvise til *Ellen Nørgaard*: Oversigt over materiale til Esbjerg skolevæsens historie for årene 1870-1970'erne, Sydjysk Universitetsforlag 1979. Foruden fortegnelse over materialet, anført efter proveniens-princippet, indeholder den en tematisk afdeling med centrale indgangsord.

Hermed anbefales en læsning i årets høst af anmeldelser.

Vagn Skovgaard-Petersen

Adda Hilden · Erik Nørr: Lærerindeuddannelse · Lokalsamfundets kamp om seminariedriften.

Dansk læreruddannelse 1791-1991.

Bind 3. 470 sider.

Odense Universitetsforlag 1993.

I 1991 udkom *Dansk læreruddannelse 1791-1991* bind 2, i hvilken Tage Kampmann gav en indlevet og spændende redegørelse for

uddannelsen af lærere til den danske folkeskole i årene 1945-1991. Bind 1 omhandlede perioden 1791-1945 lader foreløbig vente på sig, men er under udarbejdelse. Imidlertid foreligger nu værkets bind 3, der drejer sig om to helt konkrete hidtil lidt behandlede emner, nemlig dels lærerindeuddannelsen 1800-1950, dels lokalsamfundenes kamp om seminariedriften 1791-1991. I begge tilfælde drejer det sig selvfølgelig om uddannelse af undervisere til skolen, men ellers har de to fremstillinger meget lidt med hinanden at gøre – der er tale om to afhandlinger om to væsentlige, men vidt forskellige sider af læreruddannelsens historie i Danmark.

Mens Tage Kampmann hentede den lyse titel til sin fremstilling fra Grundtvig »Kun spiren frisk og grøn«, så har Adda Hilden taget Paludan-Müllers formulering af Danmarks fremtidsmål efter nederlaget i 1864 »fromme stærke kvinder« som sammenfattende overskrift. Det bliver interessant at se, med hvilken verslinie fra den danske sangskat de 150 års læreruddannelse 1791-1945 i det kommende bind skal dækkes ind – der er mange muligheder!

Det er ikke Adda Hildens formål at skrive personalhistorie, altså at berette om lærerindeuddannelsens pionere i 1800-tallet – skønt det gør hun også – ej heller er det formålet at skrive institutionshistorie. Derimod er det hensigten at placere lærerindeuddannelsen i »sin samtids sociale og politiske sammenhæng og som en del af kulturhistorien, »et missing link i det borgerlige samfunds emancipationshistorie«. Synsvinklen er emancipatorisk, at påvise, hvorledes lærerindeuddannelsen uden støtte fra det offentlige udviklede sig, hvorved forudsætningen for kvindefrigørelsen skabtes. Kampen for kvinders ret til boglig uddannelse var forudsætningen for organiseret kvindekamp og dermed for frigørelse og ligestilling. Det er ikke så meget Paludan-Müllers fromme kvinder, Adda Hilden tænker på, men de stærke: »De måtte nødvendigvis være stærke kvinder, de der brød det mandlige uddannelsesmonopol«. Det var nok næppe lige det, Paludan-Müller havde i tankerne i 1864. Men synsvinklen forekommer umiddelbart frugtbar, og afhandlingens intention og tese ridses klart op fra starten.

Adda Hildens fremstilling falder i to hovedafsnit. Det ene (s. 35-142) behandler lærerindeuddannelsen fra Annestine Beyers oprettelse af »Den højere Dannelses-Anstalt for Damer« i 1845 over etableringen af egentlige private kvindeseminarier fra 1861 frem til loven af 1894 om seminarier og prøver for lærere og lærerinder i folkeskolen, hvorved ligestillingen mellem mænd og kvinder i pædagogisk uddannelse og arbejde var blevet en realitet – »i det mindste på papiret«. En række væsentlige spørgsmål rejses og besvares i dette hovedafsnit: Hvorfor var lærerindeuddannelsen i Danmark i hele perioden – og helt til 1918 – på private hænder trods en positiv lovgivningsmagt? Hvem var initiativtagerne til lærerindeuddannelsen? Og hvem frekventerede institutionerne?

Det sandsynliggøres, at den manglende statslige lærerindeuddannelse ikke blot hang sammen med liberalisme og grundtvigianisme, men også med modstand fra kvindeseminarierne ledere. Med hensyn til uddannelsens pioner skelner Adda Hilden mellem 3 generationer, der lidt håndfast inddeles efter fødsel før 1830 (f.eks. N. Zahle), mellem 1830 og 1860 (f.eks. Th. Lang) og efter 1860 (f.eks. Astrid Blume). De kvindelige seminarieelever kom primært fra det borgerlige mellemlag; det var »velbegavede, læselystne, kampberedte unge piger« på vej ind i »lærdommens labyrint« for derefter at »havne på kvindeemancipationens tornevej«. Emancipationssynsvinklen fastholdes klart hele fremstillingen igennem.

I nogle meget givende afsnit belyses dels forholdene bag murene i almuelærerindeskolerne især via Henriette Skrams erindringer og Frida Olesens breve 1893-94, således at kvindepædagogikkens grundtræk træder frem, dels sammenlignes der med den mandlige læreruddannelse gennem C. F. Linderstrøm-Langs beskrivelse i breve fra Jonstrup 1875-78. Såvel i uddannelse som i eksamensordning var forskellen til at tage og føle på.

Det andet hovedafsnit hos Adda Hilden drejer sig om forskolelærerinderne og deres uddannelse fra åbningen af det statslige forskolelærerindeseminarium i Vejle i 1893 frem til årene efter 1. verdenskrig (s. 143-220). Behovet for lærerinder uddannet til at undervise de mindre børn i skolerne på lan-

det var stærkt voksende i de sidste årtier af 1800-tallet. 1892 vedtoges loven om oprettelsen af et statsligt forskolelærerindeseminarium, men flere lokale initiativer med rod i grundtvigianismen og højskolen blev realiseret i kortere perioder i 1870'erne og 1880'erne. Det gælder Dagmarsminde Quindehøjskole i Ringsted, Hoven Kvinde-skole i Vestjylland og Vældegaard Kvinde-skole i Gentofte. Desværre er kildematerialet til de 3 skoler magert, men Adda Hilden har alligevel på basis af spredte oplysninger formået at give et spændende indblik i disse lokale forsøg. Ikke mindst er Dagmarsminde skolen oplysende for gifte kvinders situation som skoleledere. På baggrund af ugeblads-virksomhed og en forening med et socialt sigte begyndte Vilhelmine Zahle i 1878 i sit eget hjem at uddanne 18 unge kvinder til forskolelærerinder, men i 1879 søgte hendes mand embede i Vendsyssel og fik det – som sin mands kone måtte Vilhelmine Zahle følge med. Og dermed punktum for Dagmarsminde skolen!

Undersøgelsen af forskolelærerindeuddannelsen efter 1892-lovens vedtagelse er især baseret på materiale fra Th. Langs forskolelærerindeseminarium – kun lidt er bevaret fra Vejle-seminariet. Det var nok en specialiseret uddannelse, men også en skrabt til en billig penge – først i 1907 blev undervisningstiden udvidet fra 1 til 1½ år (1937 2-årig). Og det var som oftest barske vilkår forskolelærerinderne efter det korte seminarieophold måtte undervise under. Til en elendig løn og ofte med meget ringe boligforhold kunne der være tale om op til 48 timers ugentlig undervisning på flere skoler med symaskinen fragtet frem og tilbage på cyklens bagagebærer. »Det var nøjsomme kvinder, beskedne i deres fordringer« lyder konklusionen med rette.

De to hovedafsnit indrammes af et indledende afsnit med lidt tilfældige glimt fra den foreliggende forskning af forholdene i 1700-tallet og op til omkring 1845; og af nogle konkluderende perspektiver i lærerindeuddannelsen med henblik på lærerinders organisering og kvindepædagogikken. Dertil kommer en række værdifulde biografiske noter om 25 af lærerindeuddannelsens pionerer med vurdering af de pågældendes indsats og med oplysninger om litteratur.

Som det forhåbentlig er fremgået af dette overblik over bogens hovedindhold og opbygning, er der tale om en overordentlig indholdsrig fremstilling. Adda Hilden har opsporet og fremlagt et stort og omfattende stof vedrørende lærerindeuddannelsen i Danmark. Trods undertitlen »Lærerindeuddannelse 1800-1950« beskæftiger Adda Hilden sig næsten udelukkende med lærerindeuddannelsen 1845-1894 og med forskolelærerindeuddannelsen o. 1875-o. 1920 – den kronologiske afgrænsning af afsnittet om forskolelærerinderne er lidt uklar.

Synsvinklen er som tidligere nævnt emancipatorisk. Til den ende inddrages den pædagogiske debat, lovgivningen, de enkelte undervisningsinstitutioner, deres ledere, lærere og studerende, fagene, det særlige kvinde-pædagogiske, de nordiske forhold, de uddannedes arbejdsforhold m.m. og med stadig sammenligning med den mandlige uddannelse.

Med så omfattende et stof løber man let risikoen for, at nogle løse ender lades tilbage, og at visse delemner kan forekomme lidt tilfældigt placeret eller at motiveringer herfor ikke træder tydeligt nok frem. Kirstine Frederiksens arbejde for anskuesundervisningen er f.eks. væsentlig, men det er diskutabelt, hvor afgørende det er for lærerindeuddannelsen. Omtalen af privatskolernes krise sidst i 1800-tallet forekommer ikke helt relevant for problemstillingen. Og at placere den danske lærerindeuddannelses særtræk frem til 1918 i afsnittet om udviklingen 1845-60 synes ikke velbeggrundet; særtrækkene må vel snarere opfattes som en slags konklusion end en nødvendig afgrænsende indledning.

De benyttede kilders repræsentativitet diskuteres sjældent. Det virker lidt påfaldende, at Zahle-eleven Frida Olesen »ikke er noget sandhedsvidne«, at Carl Linderstrøm-Lang var »en undtagelse« og at der må tages kildekritiske forbehold overfor Henriette Skrams manuskripter – alle 3 bruges som kilder til ikke uvæsentlige forhold i uddannelsen.

Fejl er uundgåelige i så omfattende en fremstilling, men de er forbløffende få. Men f.eks. det afgørende valg til Folketinget i 1872 fandt ikke sted den 25. april, men den 20. september (s. 57). Af let forståelige

grunde sætter Adda Hilden ikke særlig stor pris på Paulus, men tilsyneladende er der gået kuk i henvisningerne, idet der i forbindelse med biskop Brammers udtalelse om Pauline Worms forslag (s. 44) om ansættelse af lærerinder i den offentlige skole henvises til et tidligere citeret sted hos Paulus, nemlig 1.Kor. 1,27-28. Det tidligere angivne skriftsted er imidlertid fra 1.Tim. 2,11-12 (s. 31).

Vel for at live op på fremstillingen betjener Adda Hilden sig af et billedsprog, der af og til kan blive for meget af det gode, dvs. at det afleder mere end det støtter skildringen. F.eks. betegnes Natalie Zahle lidt bombastisk som lærerindeuddannelsens »gallionsfigur«, og den anden pionergeneration bliver til »karyatider i læremødrenes tempel, der ville være blæst omkuld uden deres støtte«, og den 23-årige Frida Olesen kaldes lidt nedladende »den små Frida«.

Afgørende må imidlertid være, om Adda Hilden når sit erklærede mål at fremstille lærerindeuddannelsen som et led i det borgerlige samfunds emancipationshistorie. Dette mål bliver absolut nået. På baggrund af et omfattende og delvis nyopsporet kilde-materiale og den foreliggende litteratur gives der en overbevisende redegørelse for lærerindeuddannelsens generelle betydning for kvindebevægelsen i Danmark. Den anden del af målsætningen, nemlig at indplacere uddannelsen i sin samtids sociale og politiske sammenhæng, er vanskelig at realisere. At 1. generation af pionerne karakteriseres som »børn af enevælden«, og at skæbneåret 1864 var »en livsvarig sorg« for 2. generation uddybes ikke. Men gennemgående fremtræder de politiske og sociale forhold – ikke mindst forfatningskampen – som en rimelig ramme om uddannelsesforholdene.

For mig at se er der tale om et værdifuldt pionerarbejde og et spændende stykke uddannelseshistorie med et overmål af stof og indfaldsvinkler, der føjer sig smukt ind i rækken af forskningsarbejder omkring lærerindeuddannelsen i Danmark fra de senere år som f.eks. B. Possings disputats om N. Zahle og H. Rimmen Nielsens licentiatafhandling om lærerindeuddannelsen i Århus fra 1909.

Også Erik Nørr betræder jomfruelig jord ved sin undersøgelse (s. 305-389) af lo-

kalsamfundenes overvældende interesse i at få eller at bevare et seminarium i lokalområdet, og ved sin undersøgelse af statens uhen-sigtsmæssige og manglende planlægning af seminarieoprettelser og ditto nedlæggelser, der ifølge Borgbjerg i 1935 i det store og hele drukner »i lokalpatriotisme«. Inspirati-onen til Erik Nørres analyse er selvfølgelig kommet fra det ret så tumultariske forløb omkring nedlæggelserne i 1988-89.

Der lægges ud med en kort gennemgang af de af cancelliet i 1802-03 fremkaldte lo-kale tilbud om seminarieoprettelser fra gejstlige, der især benyttede sig af økonomi-ske argumenter (eksempelvis gratis under-visning, ledige lokaler, gratis brændsel). Symptomatisk for det senere forløb udsen-dte cancelliet kun 20 år senere i 1822 et cir-kulære om nedlæggelse af samtlige semina-rier – det endelige resultat blev dog knap så alarmerende, men Borris og Brahetrolleborg måtte lukke.

Fra 1857 oprettes flere forberedelseskur-ser og især efter den nye ordning i 1867, hvor alle dimittender, også fra statsseminari-erne, skulle møde for en eksamenskommis-sion, oprettedes en sværm af nye seminarier (kap. II). Af gode grunde kan der ikke siges noget om argumentationen for disse kursers oprettelse, idet der ikke var nogen godken-delsesprocedure, og der stilledes ingen krav. Intet under, at situationen på seminarieområ-det nærmede sig kaos. Ud fra fortegnelserne over indstillede eksaminander er det dog lykkedes Erik Nørr at opstille en liste over privatseminarier 1869-1897 rækkende fra Blasagaard over bl.a. Hammerum og Klank Friseminarium til Københavns Repetitions Kursus.

I begyndelsen af 1890'erne fremsatte rege-ringen forslag om oprettelse af såvel et kvin-deseminarium som et forskolelærerindese-minarium. Ikke mindre end 9 jyske byer henvendte sig til Kultusministeriet for at til-kendegive deres interesse. Et af tyngde-punkterne i E. Nørres fremstilling ligger i en analyse af disse henvendelser (kap. III). Ar-gumenterne er mange og forskelligartede. Man kan vel ikke fortænke Erik Nørr i, at han – med et glimt i øjet – citerer løs af de mere outrerede begrundelser såsom salthol-dige søbade (Nykøbing Mors), ny kloak (Holstebro), rige fortidsminder (Viborg) el-

ler at byen var blevet snydt for en jernbane (Mariager). Anstrengelserne var forgæves, kun forskoleseminariet blev realiseret, nem-lig i Vejle (central beliggenhed, fri bygge-grund, tilstrækkelig med børn til øvelsessko-len).

Et andet centralt afsnit i fremstillingen samler sig om perioden 1894-1914 (kap. IV), den store ekspansionsperiode for semi-narierne, der efter 1894-loven nu skulle god-kendes. En undersøgelseskommission fik nok at se til. I Nr. Nissum manglede der et kort over Palæstina, men ellers var det gen-nemgående problem for små eller manglen-de gymnastiksale. Også N. Zahle havde pro-blemer med kravene til gymnastiksale, men efter en audiens hos Kultusministeren og trussel om at lukke sit seminarium blev må-lene for kvindelige elevers gymnastiksale sat til 24x12x8 alen (mandlige elever 30x15x8 alen). I det hele gives der en grun-dig redegørelse for procedure og kriterier såvel ved anerkendelse som ved afvisning af nye seminarier.

Det afsluttende kapitel V giver dels en in-formativ oversigt over statens voksende kontrol med og styring af seminarieudvik-lingen i dette århundrede, dels en mere kort-fattet redegørelse for statens problemer med seminarienedlæggelser i 1930'erne og 1980'erne. I 1930'erne kunne Th. Langs se-minarium tilsyneladende redde livet ved for-standerindens »effektfulde besvimelse« i forhallen på Christiansborg, men i 1980'erne måtte det lukke.

Med rette skriver forfatteren, at det vil føre for vidt at omtale alle enkeltsager, men af og til kunne jeg nu godt tænke mig, at han havde udstrakt sine undersøgelser til et større område. Således anføres f.eks. kun de sjællandske bud på seminariernes placering i 1803 og kun indberetninger fra øerne om se-minarienedlæggelser i 1822, selv om det vel næppe ville have været særlig omfattende at udvide undersøgelsen, og derved måske nu-ancere fremstillingen.

Billedmaterialet er overordentlig velvalgt, og forsynet med gode tekster, der underbyg-ger og supplerer fremstillingen, således f.eks. Tønder kommunes plakat fra 1988 (s. 379). Den stedvis hjælpende pegefinger kan dog forekomme lidt generende – f.eks. viser billedet fra Jonstrup 1901 en række dimit-

tender demonstrativt holdende en lang pibe i hånden, så tekstens »Bemærk de lange piber« synes undværlig!

Flere gange henvises der til J.K. Lauridsens ord om den ustyrlige jernbanedrift. Og parallellen trækkes videre, for ligesom ethvert lokalsamfund tidligere ønskede at få sin jernbane, så ville man også have et seminarium. Og ligesom visse banestrækninger grundet lokalpolitikere blev lagt uhensigtsmæssigt, så gjaldt det samme også visse seminarier (det præciseres ikke hvilke!). De lokale argumenter bag oprettelse, henholdsvis bevarelse af seminarier viser en forbavsende konsistens gennem de 200 år. Der er selvfølgelig de pædagogiske argumenter (lærerbehov, øvelsesskole, lærerkræfter etc.), men de spiller tilsyneladende ikke den store rolle. Så er der de »ydre omstændigheder« (f.eks. grund, bygninger, trafikforhold) og de helt »upædagogiske« argumenter (Ribes manglende opland, Horsens manglende garnison, Løgstørs lukkede institution på Livø etc.). Bag ligger den opfattelse, at et seminarium har såvel kulturel som økonomisk betydning for lokalsamfundet. Om dette er tilfældet, tager Erik Nørr ikke stilling til.

På basis af et omfattende arkivmateriale og den foreliggende ret spredte litteratur har Erik Nørr formået at samle de mange tråde omkring statens rolle i læreruddannelsen og lokalsamfundenes rivalisering om de eftertragtede institutioner til et imponerende hele.

Og dertil skal der lægges en 40-siders oversigt over alle seminarier 1791-1991 med angivelse af litteratur og arkivmateriale. Oversigten rummer en rigdom af oplysninger og afhjælper et følt savn. Man kunne have ønsket sig seminariernes programmer/årsberetninger medregistreret (så kunne f.eks. det rigtige år for Århus Seminariums 1. dimission, nemlig 1912, være anført – jvf. Program for Kvindeseminarieret i Aarhus 1912-13 s. 4, 6), men man kan jo ikke få både i pose og sæk. Det foreliggende vil helt givet være til glæde for enhver, der interesserer sig for læreruddannelsens historie. Det samme gælder den omfattende oversigt over lovgivningen om uddannelsen gennem 200 år og den generelle bibliografi.

Der er al mulig grund til at ønske de to forfattere, Institut for Dansk Skolehistorie

og i det hele den danske lærerstand til lykke med Dansk Læreruddannelse bind 3.

Viggo Larsen

**Alfred O. Telhaug og
Rolf Th. Tønnessen:
Dansk Uddannelsespolitik under
Bertel Haarder 1982-1992.**

– Nyliberalistisk og konservativ
skoletenkning.

Universitetsforlaget Oslo 1992, 162 sider.

Telhaugs og Tønnessens bog er en del af et større forskningsprojekt om »Norsk skoleutvikling i internasjonalt perspektiv«, og de indleder også Haarder-bogen med et kort kapitel, hvor den danske uddannelsespolitik sættes i et internationalt perspektiv. Her tegnes et meget komprimeret, men interessant billede af den politiske situation i Vesteuropa gennem 1970'erne frem til 1980'erne, hvor socialdemokratiske tænkemåder vedrørende uddannelse og undervisning afløses af stærkt liberalistiske og konservative holdninger. Den 'restaurative' pædagogik blev den dominerende i modsætning til den 'progressive'. Undervisningens udgangspunkt var ikke længere barnet og dets forhold til samfundet. Det centrale og væsentlige blev samfundets økonomiske problemer, og uddannelse og undervisning blev betragtet som det vigtigste instrument med henblik på at sikre bedst mulig arbejdskraft og dermed økonomisk vækst. Hovedbegreberne i den uddannelsespolitiske diskussion blev 'niveau', 'kvalitet', 'kompetence' og 'effektivitet'. Thatcher-regeringen i England lagde for, men andre europæiske lande fulgte hurtigt efter med nøjagtig de samme uddannelsespolitiske slagord. Ideerne nåede også Danmark, hvor de fik fuld politisk gennemslagskraft med Bertel Haarder som undervisningsminister fra 1982.

Tiden før 1982 beskrives i kapitlet om 'Den danske uddannelsesmodellen', der i øvrigt karakteriseres som en variant af 'den nordiske modellen'. Her spiller skolen en central rolle i udviklingen af velfærdsstaten. Uddannelse og undervisning skulle fremme den sociale retfærdighed, men respekten for det individuelle særpræg blev understreget. Skolens ansvar omfattede hele barnet, og 'demokrati' og 'medbestemmel-

se' var nøgleord i den uddannelsespolitiske debat.

Når det specielt danske skal fremhæves, gøres dette bl.a. ved at anføre den danske skolelovgivnings forhold til korporlig afstraffelse. Allerede i 1936 blev noget sådant afskaffet i Norge. Yderligere nævnes den danske skolelovgivnings forhold til faget latin, som åbenbart for længst er blevet opgivet som fag både på folkeskoleniveau og i gymnasiet i vore nabolande. I det hele taget har danskerne efter forfatterens mening været langsommere og langt mere forsigtige end det øvrige Norden, når det gjaldt om at gennemføre nationale reformer, der direkte tog sigte på at erstatte mangfoldighed og differentiering med enhed og samordning. Denne påstand dokumenteres yderligere ved at sammenligne gennemførelsen af en ni-årig enhedsskole i de enkelte nordiske lande. Endvidere beskrives kravene til forskellige obligatoriske prøver, adgangskrav til gymnasieskolen, forholdet til private skoler og meget mere. Forfatterens sammenlignende opremsning virker desværre uoverskuelig. En mere systematisk oversigt over de respektive forhold i de enkelte lande og ændringerne af disse kunne have dannet grundlag for en interessant komparativ analyse af små og store reformer i de nordiske lande.

Den danske uddannelsesdebat lige før 1982 beskrives ved at modsætte de politisk højre- og venstre-drejede synspunkter og ved at fremhæve den socialdemokratiske konsensusholdning. Der ofres ikke megen plads på U-90 eller på baggrunden for dens tilblivelse, men nok på den omfattende lighedsdiskussion. Ganske vist blev den reelle betydning af U-90 meget begrænset, men på det ideologiske plan havde den faktisk en betydelig slagkraft.

På grundlag af de synspunkter på uddannelse og undervisning, som forfatterne vælger at fremdrage med henblik på at karakterisere tiden før 1982, må det være noget vanskeligt for en ikkedanser at danne sig et rimeligt indtryk af den politisk-pædagogiske debat. De politiske begreber, der indledningsvis benyttes med henblik på at analysere de fremførte synspunkter, føres ikke igennem, og de løsrevne indlæg fra debatten kan ikke umiddelbart placeres i den politiske diskussion. Eksempelvis fremgår det ikke klart,

hvor det 'Pædagogiske manifest' befinder sig i denne sammenhæng, og det er ikke uvæsentligt. Yderligere er de fagpædagogiske synspunkter, der faktisk også markerede sig i denne periode, kun meget svagt repræsenteret i forfatterens fremstilling. Formålet med kapitlet er øjensynlig at forklare, at der bredt i befolkningen var en åbenhed overfor nykonservative og nyliberalistiske synspunkter på uddannelsesområdet før 1982. Forklaringen forekommer forenklet og kan kun forstås på baggrund af de meget snævre (folketings)politiske kredse, som forfatteren i stort omfang henholder sig til. Men så må det til gengæld undre, at indholdet af de mange folketingsdebatter ikke er blevet inddraget i større omfang end tilfældet er. Begrundelsen for den litteratur eller det kildemateriale, som forfatterne henholder sig til, er i øvrigt uklart.

Selvsagt spiller Bertel Haarders egen produktion en betydelig rolle i bogen. Imidlertid er det ikke altid lige let at skelne mellem referater fra denne produktion og synspunkter, der står for forfatterens egen regning. Sympatien for Bertel Haarder som person er der ingen tvivl om: »Han var et levende bevis for at enkeltmennesket ikke har mistet muligheden for å øve betydelig innflytelse selv i vår tids gjennomorganiserte samfunn« (s.41). Dette er blot et af de mange billeder, der tegnes af ministeren. Der redegøres ganske vist også for Bertel Haarders til tider voldsomme angreb på persongrupper i uddannelsessektoren, men forfatterne forholder sig ikke til rimeligheden i disse angreb. Det nævnes ganske vist, at disse grupper eller organisationer nok var noget skuffede over den svage opposition, der ikke tog til orde mod disse angreb. Det kunne have været interessant med en mere dybtgående analyse af det magtspil, der lader sig udfolde i en periode, hvor oppositionen er meget svag og regeringen som helhed lader en minister få frit spil bl.a. med hensyn til verbale angreb på grupper og organisationer, der ligger inden for ministerens ansvarsområde. Muligvis har dette også kun kunnet lade sig gøre, fordi undervisningsspørgsmål betragtes som mindre væsentlige end så meget andet, der trænger sig på for en regering af den pågældende observans.

Telhaug og Tønnessen gennemgår i øvrigt Haarders mange initiativer, ligesom også reaktionerne og resultaterne beskrives.

I det afsluttende kapitel stiller forfatterne spørgsmålet: »Hvorfor har den nykonservative og nyliberalistiske bølgen gjort sig så stærkt gjeldende i Danmark i 1980-årene?« (s. 140).

Der gives mange forklaringer. Arbejdsløshed og dårlig økonomi kan betragtes som »elendigheden« i tida for Haarders program«.

Ud over denne funktionalistiske forklaring nævnes også, at det netop var en politisk overbevist person som Haarder, der i en økonomisk vanskelig periode turde forsvare et helhedssyn på fordelingen af samfundsmæssige goder i overensstemmelse med regeringens synspunkter i øvrigt. Haarder ville ikke forsvare uddannelsessektorens specielle krav eller forventninger. Den uddannelsespolitiske udvikling diskuteres imidlertid også ud fra andre konfliktperspektiver end det her nævnte. For forfatterne er det væsentligste svar på det stillede spørgsmål, at den socialdemokratiske tænkning aldrig har været så stærk i Danmark, som tilfældet har været det i de øvrige nordiske lande. Det er formentlig rigtigt, men forfatternes analysekategorier er meget brede og omfattende. Deres analyser bringer derfor ikke så forførelig meget nyt med sig. Der tages tilløb til en mere dybtgående analyse, hvor også litteratur om de engelske reformer inddrages, men den føres ikke igennem.

Bogens forfattere har imidlertid formået at få ganske mange forhold med til belysning af Bertel Haarders ti-årige periode, men bogen har sine begrænsninger. For det første drejer indholdet sig i det væsentlige om de politiske diskussioner vedrørende folkeskolen. Hvad der i den omhandlede periode er sket inden for de videregående uddannelser, herunder universiteterne, bliver næsten ikke berørt. At Bertel Haarder også blev forskningsens minister, er heller ikke uvæsentligt i forhold til de mange spørgsmål, som bogen i øvrigt beskæftiger sig med.

Telhaug og Tønnessens bog er imidlertid interessant på mange måder, og det er i hvert fald altid interessant, når der bliver set på os selv med fremmede øjne. Til gengæld er det måske også lidt for nemt for en dansker at være den kritiske læser.

*Joan Conrad (Institut for Pædagogik,
Kbh. Universitet)*

Tage Kampmann: Inden for murene – i Undervisningsministeriet, Odense Universitetsforlag 1993.

Offentlighedens opmærksomhed om vore politikere er stor. Opmærksomheden på de mange flere embedsmænd bag politikerne er langt mindre. Skønt mange politikforskere – politologiske forskere – anser embedsmændene og forvaltningens organisation for nok så afgørende for, hvad den enkelte borger til syvende og sidst får for sin skat og sin større eller – for de fleste – mindre deltagelse i det demokratiske liv.

Dansk parlamentarisk historie er jo grundigt beskrevet mange steder. I forhold til den betydning som centraladministration har haft og stadig har er det langt sjældnere vi hører nærmere herom. I disse år gøres en forskningsmæssig indsats for at samle mere viden om vor administrative historie. Det er fra et politologisk synspunkt væsentligt, fordi embedsværkerne som politiske aktører reelt kan være særdeles vigtige.

Tage Kampmann var i 15 år pædagogisk-administrativ chef på seminarieområdet i Undervisningsministeriet. Hans bog er hans beretning om et ministerium set indefra. Det er altså ikke en meget selvbiografisk bog. Snarere et stykke administrationshistorie skrevet af en særdeles aktiv og centralt placeret deltagerobservatør. Og naturligvis med den farvning af brillerne, som denne deltagerrolle må give.

Bogen rører ved en række emner, som er særdeles aktuelle. Jeg vil navnlig fremhæve Kampmanns behandling af forholdet mellem politikere og embedsmænd og forholdet mellem Folketing og minister. Men bogen rummer meget andet, forholdet mellem råd og ministerium, ministeriets struktur og de daglige arbejdsgange, hvordan »kunderne« behandles og streger til portrætter af ministre og nogle ledende embedsmænd. Den påkalder sig derfor stor interesse.

Det er ikke så ofte, at erfarne embedsmænd tager bladet fra munden. Det er ikke så underligt. Så længe man er embedsmand er man bundet op af loyalitets- og karrierehensyn. Og når først man er pensionist kan det være vanskeligt at kaste den tilbageholdenhed, man udviste i sit embede, af sig.

Det er dog sådan, at den traditionelle embedsmandsrolle har ændret sig noget. Ofte end tidligere afbryder embedsmænd karrieren for at lade den løbe videre i andet – eventuelt privat regi. Og de har vænnet sig til en lidt mere offentlig rolle. Bl.a. fordi de i større grad end tidligere meddeler ministeriets synspunkter i medierne. Det kan derfor tænkes, at vi fremover ser lidt flere embedsmandserindringer og – kommentarer i den offentlige debat.

Dette siges ikke bare for at hilse bogen velkommen. Men også for at lægge op til at rejse spørgsmålet: Hvor repræsentativ er forfatteren for dansk embedsmandstradition og hvordan kan vi tolke hans erindringer ind i en større ramme af dansk forvaltningshistorie? Et udførligt svar kan ikke gives inden for rammerne af en anmeldelse, men jeg kan dog ikke bare mig for at lufte en mistanke om, at Kampmann brændte mere for sit område med en glødende faglig entusiasme end sædvanligt i centraladministrationen – særlig de dele hvor juristerne har domineret og fortsat dominerer.

Et beslægtet spørgsmål er jo i hvilket omfang, man kan generalisere erfaringer fra Undervisningsministeriet. Det forekommer i al fald mig værd at medtænke, at i Undervisningsministeriet er der en brydning mellem den generelle juridiske tilgang til forvaltning, som historisk så stærkt har præget den danske centraladministration, og så den pædagogisk-faglige tænkning. Det giver en vis splittethed i ministeriet mellem disse to forskellige tilgange. I andre dele af centraladministrationen kan vi genfinde en lignende dobbelthed og spænding. Men langt fra alle steder.

Det er dog næppe grund til at betvivle, at når Kampmann forsøger at karakterisere embedsmandsrollen overfor ministeren, så har det videre interesse end til Undervisningsministeriet. Kampmann mener, at embedsmanden skal være loyal, men at dette ikke skal oversættes til følgagtighed. Den rette loyalitet består i både at tage hensyn til den politiske situation og ministerens politiske ønsker samtidig med, at embedsmanden skal lægge faglige præmisser ind i ministerens overvejelse. Det er imidlertid ikke en let balanceakt.

Kampmann belyser dette med et eksempel. Længe opfordrede Kampmann skiften-

de ministre til at reducere antallet af seminarier til gavn for læreruddannelsen. Der var uimodsagt talrige grunde, der talte herfor. Men det blev ikke til noget, fordi afgørelser med negative konsekvenser er ubehagelige for en minister at træffe. Det ser Kampmann som et udtryk for politikerens interesse i at blive genvalgt. Det har han sikkert ret i, men man kunne dog også sige, at det kunne være et udtryk for en bredere regionalpolitisk rationalitet som burde nyde fremme for den enøjede, sektoriserede saglighed, som embedsmanden skal anlægge.

Kampmann nævner også Tvinds Det Nødvendige Seminarium som et efter hans opfattelse letkøbt eksperiment og hele Tvind-projektet som et politisk venstredejet »flop«. Den opfattelse har han givet udtryk for overfor skiftende ministre, der efter hans opfattelse løb med eller stiltiende så til af angst for ikke at være med på det sidste nye inden for det pædagogiske supermarked. På den måde kunne han leve med sine embedsmandssamvittighed i orden.

Endnu et eksempel er bemærkeselsværdigt. Som undervisningsminister bortviste Ritt Bjerregaard en hel årgang studerende i anledning af en boykot. Normalt ville en kollektiv straf som den nævnte anses for utilstedelig eller ulovlig og utænkelig i et retssamfund. Men denne bortvisning passede fordi ministeren politisk kunne holde til det i Folketinget. Politikken rangerer over juraen.

Vi får ikke at vide, hvad embedsmændene gjorde i den pågældende sag, hvor det åbenbart var en udbredt mening, at danske politikere var ved at ryge ud over retsstatens kant. Men eksemplet er en fremragende illustration af, at det danske system har indbygget nogle risikable tendenser, fordi den retlige kontrol af det hele i virkeligheden er svag og til syvende og sidst ligger i Folketinget, ikke i de internationalt set svage danske domstole. Den største risiko er ikke den minister, der fejlvurderer sit parlamentariske bagland eller som kaster sig ud i en desperat solo-færd som Ninn Hansen. Nej, risikoen er den langt farligere minister, der *kan* få politisk støtte til at træde retsstatens principper for nær. Der er for lidt »checks and balances« i den danske model. Og for megen tiltro til politikernes evne til at udøve retfærdighed.

I det hele taget bidrager Kampmann velgørende til en kritik af den danske form for ministerstyre, hvor politik og forvaltning blandes sammen i en pærevælling. Han nævner også det fænomen, at ministre drages ind i en mængde ansøgninger eller klager vedrørende dispensation for den ene eller den anden lille regel. Og om ministrenes tendens til at være milde og imødekommende med det resultat, at den administrative linie bliver inkonsekvent og dermed i virkeligheden uretfærdig. Men også med den konsekvens, at arbejdsrytmen for ministeren og ministeriet bliver præget af »sager« og mangel på kontinuitet. Ministerens opgaver og problemer har naturligt nok altid første prioritet. Men det ville nok være sundere om disse var præget mere af større linier og kontinuitet end af enkeltsager og hurtige indfald.

I virkeligheden er det også et problem for den demokratiske styring. For jo mere politikerne beskæftiger sig med enkelttilfælde og »sager«, jo mindre tid bruger politikerne på de overordnede mål og rammer. Som enten overlades til status quo eller andre aktører som embedsmændene eller organisationer.

Kampmann formulerer iøvrigt med al ønskelig tydelighed, at embedsværket som regel har meget stor betydning for den faktiske politik. Han mener, at en ny minister er nødt til at overtage embedsværkets politik. Med hensyntagen til ministerens mere eller mindre udtalte politik, orienteres denne om hvad »man plejer at gøre«. I hovedsagen bevares status quo i administrationen af alle rutineprægede sager. Kort sagt administrerer systemet videre som om intet var hændt, når der skiftes minister. Undtaget herfra er kun, når der opstår en »sag«, d.v.s. når et spørgsmål kastes ud i offentlig og politisk diskussion. Anledningen kan være stor, fx. et lovgivningsinitiativ, eller lille, fx. en skandale eller konflikt et eller andet sted, en forespørgsel om en detalje fra et medlem af Folketinget.

Men der skal nok være dem, der finder det mest interessant, at Kampmann får lejlighed til også at give enkelte ministre, som Bertel Haarder og Ritt Bjerregaard nogle karakteristiske med på vejen. Det principielt mest interessante er dog at konstatere, hvor stor betydning ministerens person har for mini-

steriets stil og arbejdsrytme og hvor stærkt embedsmændene oplever forskellene mellem ministrene. Personlighedens betydning er dog nok mindre når det drejer sig om de politiske resultater. Her spiller mange andre ting ind, bl.a. konjunkturer og politiske konstellationer.

Der er også kød på Kampmanns behandling af forholdet mellem minister og Folketing. Det er sigende, at Folketinget i mangt og meget i praksis kan reduceres til Folketingets uddannelsesudvalg, som var og er ministerens vagthund og »medminister« tæt besat med folketingsmedlemmer med baggrund som lærere, universitetslektorer, børnehavepædagoger m.m. Og heri ligner udvalget meget Folketingets andre stående udvalg, som også har mange fagfolk siddende efter opskriften landmænd skal sidde i landbrugsudvalget, fiskere i fiskeriudvalget o.s.v.

Kampmann har et godt øje til dette udvalgsvæsens negative sider. For uddannelsesudvalgets vedkommende taler han om mistænksomhed mellem udvalg og minister, en mistænksomhed som han daterer til 1975, da Bertel Haarder kom ind. Haarder blev som minister belastet af denne mistænksomhedens udvalgskultur, som han selv havde været med til at skabe.

Mere principielt er problemet med de stående udvalg parret med de særprægede danske parlamentariske vaner, hvor ministre er blevet siddende uanset talrige nedstemninger, at de stående udvalg går ind i administrationen. Der er nok dem, der vil finde det vidunderligt demokratisk, men problemerne er bl.a., at ansvaret udvandes og for Kampmann at se også, at man koncentrerer sig om iøjnefaldende, let populistiske detaljer mere end om principper og rammer.

Sammen med den stadigt mere brugte spørgsmålsinstitution i Folketinget er det med til at forvride vort demokrati over mod detaljer. Samtidig skades en fornuftig rytme i forvaltningens arbejde.

Særligt godt øje har Kampmann til fænomenet samråd med en minister. Kampmann har nok ret i, at denne institution bruges tiere og tiere af udvalgsmedlemmer, der bruger dette at kalde til samråd som et middel til at skabe medieopmærksomhed om sig. Også samråd trækker i retning af at Folketinget

drages langt ind i administrationen af detaljer. Som Kampmann siger det i anden forbindelse: »Det er ikke godt, når ministeren ønsker at administrere, men det er absolut ringere, når Folketinget vil overtage den rolle.« (s. 39).

Kampmann nævner erfaringerne med det centrale uddannelsesråd (CUR) i årene fra 1974 til 1982. Det blev afskaffet af Bertel Haarder, som fandt det overflødigt. Kampmann er knap så kategorisk, men det siges jo dog, at man i ministeriet følte det som noget tidsspilde og at tankegangen bag det var centralistisk. Men det forekommer mig, at det ikke kommer til nogen virkelig analyse af, hvad der var galt.

Det samme gælder Kampmanns meget kortfattede notater om sektorrådene og de faglige landsudvalg.

Der lægges ikke skjul på, at embedsværket (herunder vel også Kampmann) selv ikke elskede disse »omsvøbsdepartementer«. Det står klart, at man følte det som en ekspertise, der konkurrerede med den rådgivning embedsværket kunne give. Så det er klart, at Kampmann og hans kolleger stod i en art konkurrenceforhold til disse råd. Det spærrer tilsyneladende for at Kampmann kan give en virkelig kølig analyse i dybden af disse fænomener.

Kampmann berører også et andet tema uden tilstrækkelig dybde til rigtigt at fængsle læseren: Den gamle diskussion om forholdet mellem departement og direktorat. Undervisningsministeriet var i begyndelsen af 1960'erne det første ministerium, der prøvede at realisere Administrationsudvalgets af 1960s anbefaling af, at hvert ministerium skal bestå af et departement som ministerens sekretariat, mens de øvrige centrale funktioner udøves af direktoraterne. Undervisningsministeriet forlod imidlertid denne kløvning i 1990. Man forstår, at et af problemerne med denne model i ministeriet var, at den gav konkurrence mellem departement og direktoraterne. Direktoraterne mente at være nærmere det pædagogiske liv, mens departementet omvendt mente at kende det politiske liv bedre. Men Kampmann fører ikke behandlingen af dette tema rigtig til ende. navnlig savner jeg en vurdering af om A-60 modellen kunne tænkes at ville fungere bedre, hvis man også ændrede den sær-

prægede danske ministerrolle, så ministeren i mindre grad fik lejlighed til at gå ind i direktoraternes virksomhed.

Et andet tema, som står forholdsvis blegt i bogen, er forholdet mellem embedsværk og den danske organisations- og foreningsverden. Men Kampmanns bog giver sine steder en meget oplysende beskrivelse af forholdene »inden for murene«. Mange af Kampmanns kritiske kommentarer til forholdene er det svært at undgå at tilslutte sig. Mange af de fænomener han peger på, har også politologer og jurister peget på som foruroligende for vort demokrati og vor retsstat. Men her ses de med en praktikers øjne og konkretiseres. Forhåbentlig vil det hjælpe til, at flere får øjnene op for, at det er væsentlig, hvordan vi indretter vort politisk-administrative system.

Læsere, med særlig tilknytning til uddannelsessektoren, må også foruroliges ved mangt og meget. Desværre er der i bogen ikke megen antydning af, hvordan de organisatoriske forhold i dette ministerium kunne ændres, så demokrati, retsstat og effektivitet afbalanceres bedre. Forfatteren er ikke administrativ specialist, det har ikke været formålet med bogen at komme med sådanne bud og det ville formentlig også have krævet en overmenneskelig styrke i sin tid både at være ansat og leve med alle problemerne og samtidig arbejde i sit hovede med radikalt anderledes modeller – som man jo kender fra andre lande – der alligevel ingen mulighed var for at virkeliggøre, når man indtog Kampmanns position.

Kampmann skriver lettere humoristisk og lidt defaitistisk. Det ligner en humor, der er brugt som overlevelsesmiddel. Men der er intet af den bitterhed eller arrogance, som kendes fra nogle af de få andre embedsmandserindringer, vi kender til. Til tider kan tonen derimod slå over i det satiriske, der næsten kan nærme sig en Carl Madsen eller en Scherfig. Det er enkelte steder tæt på at gå ud over sagligheden. Det hører dog helt til undtagelsen.

Men læserne bør ikke blive defaitistiske: Det organisatoriske problem i centraladministrationen er at få større afstand mellem det politiske og det administrative. Det er også at sikre retssikkerheden. Man bør føle sig ansporet til at studere administrative for-

hold fx. i Sverige, som er ganske anderledes og derfor ikke tegner det samme problembillede som Danmark.

*Tim Knudsen,
Lektor i offentlig forvaltning,
Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet.*

J. Hauge Nielsen

Nr. Nissum Seminarium 1892-1992.

Hverdagen og hver dags fest

*Udgivet af Elevforeningen for Nørre Nissum
Seminarium og HF 1992. 175 s., ill.*

I forordet til bogen om Nr. Nissum hedder det at »bogen ikke forsøger at fortælle seminariets historie gennem de hundrede år.« Egentlig seminariehistorie er skrevet ved 25-års jubilæet (Jens Kirkegaard: Nissumstaten 1892-1917) og ved 50-års jubilæet (P.C. Gjelstrup: Nørre Nissum Seminarium 1892-1942). Endelig har Sv. E. Abrahamson, Gunner Eriksen og Leo Fristed skrevet om Nørre Nissum Seminarium og HF i det store værk om Indre Missions skoler »Skolevirke og trosliv«, hvis bind 1 kom i 1991. I den foreliggende bog vil forfatterne beskrive seminariet »i hverdag og fest« og gøre dette ved en blanding af informationer og stemninger.

Bogen er delt i tre hovedafsnit. 1. del går frem til 1919 hvor P. Chr. Gjelstrup bliver forstander, 2. del omhandler perioden 1919-1955 og 3. del tiden herefter. I hvert hovedafsnit fortælles om forstander(ne), senere rektor(erne), om undervisningen, om seminariets fysiske rammer og om en eller to begivenheder af større betydning i perioden. Seminarielivets hverdag og fest kommer til udtryk i små uddrag af elevers og læreres erindringer, klip fra seminariets dagbog og elevblade og i enkelte artikler fra dagspressen.

En del skolehistorie rummer bogen alligevel, især om seminariets grundlæggelse og første år. Man imponeres over det skoleimperi-um som sognepræst Ad. L. Hansen kunne skabe på ganske få år, fra han i 1886 blev kaldet til Nissum og til seminariet begyndte i 1892. Bortset fra omtalen af de første år kommer de historiske oplysninger mere spredt undervejs i bogen, og de er af vidt forskellig karakter. F.eks. at forstander Janus Andreassen indførte indrættten på seminariet

(fodbold), at de første kvinder blev optaget i 1902-03, men aldrig blev dimitteret fordi de blev gift og andre glimtvisse oplysninger. Der er skolehistorie i et herligt billede (s. 34) af skriftlig eksamen 1904, hvortil eleverne selv medbragte stole at sidde på – og lang pibe. Et register over seminariets lærere gennem 100 år rummer nyttige biografiske oplysninger.

Blandingen af skolehistorie og erindringsglimt giver desværre bogen et ujævnt præg – den bliver hverken-eller. Den vil sikkert vække gode minder hos gamle elever som i uddragene fra elevblade og erindringer kan genopfriske deres seminarietid. For udenforstående er der for meget der forbliver ubesvaret – f.eks. om den flytning der blev opgivet i 1906, om »krisen« i 1927 der kun antydes men ikke forklares, og diskussionerne om seminariets nedlæggelse i 1982 og 89 og dets overlevelse. Det er lidt en skam når man nu har et sted der folkeligt og uddannelsesmæssigt er så spændende.

Verner Bruhn

Gro Hagemann: SKOLEFOLK.

Lærernes historie i Norge. 350 s.

*Ad Notam Gyldendal i samarbejde med
Norsk Lærerlag, 1992.*

De norske folkeskolelærere fejrede i 1992 hundredåret for oprettelsen af den organisation, der dengang hed Norges Lærerforening, med udgivelsen af bogen SKOLEFOLK med undertitlen »Lærernes historie i Norge«.

Mens Danmarks Lærerforenings jubilæumsbog (»Lærerne og folkeskolen gennem 100 år.« 1974) var en organisationshistorie, giver SKOLEFOLK en fremstilling af lærernes og skolens vilkår helt tilbage til 1739, da det blev forordnet, at alle børn på landet både i Danmark og Norge skulle gå i skole og lære kristendomskundskab og læsning. Og mens den danske bog blev skrevet af mennesker med tilknytning til foreningen, er SKOLEFOLK udarbejdet af en faghistoriker. Begge dele giver de to bøger et forskelligt præg i både indhold og form.

Den store lighed, både i struktur og indhold, mellem dansk og norsk skole i dag, kunne friste til den antagelse, at der var tilsvarende ligheder i udvikling og historie –

så meget mere, som begge skoler altså har deres oprindelse i det dansk-norske dobbeltmonarki. Men sådan er det ikke. De geografiske og demografiske forskelle og det sociale og åndelige klima i de to lande – herunder Norges kamp for national selvstændighed – har ført skolerne og lærerstanden ad forskellige veje mod det samme mål.

Når vi herhjemme skal beskrive landsby-skolens armod, ynder vi at bruge udtrykket »den stråttækte skole«. I Norge var det et mål, som det tog mere end 100 år at nå. Den normale skoleform var »omgangsskolen«, hvor læreren for nogle dage fik husly på en af gårdene for at undervise omegnens børn. Selv om det ved Landsskoleloven af 1827 blev bestemt, at der skulle oprettes faste skoler ved alle hovedkirker, var der endnu i 1853 ca. 2000 omgangsskoler mod godt 400 faste skoler (og, til sammenligning, 147 byskoler). I gennemsnit gik omgangsskolens elever omkring 1830 i skole 4 uger om året. Det skønnedes, at 20% af dem lærte at læse, godt 10% at regne. Nogen større anseelse synes skolen ikke at have nydt. Fraværet lå på ca. 50% og noget højere for piger. Oprettelsen af faste skoler hjalp ikke på dette forhold. Skolevejene blev urimeligt lange, og skolen (hvis sprog jo var dansk) blev oplevet som et fremmedelement i bygden. Også dens indhold reagerede man mod. Efter skoleloven af 1860 rejste der sig en protestbølge mod en ny læsebog. Foruden de religiøse tekster indeholdt den oplysende skrifter, verdslig litteratur – og nordisk mytologi! Der var ingen Grundtvig i Norge. Og ingen indflydelsesrig godsejerstand, der som i Danmark så almuens oplysning også i egen interesse.

Skolens lave status indebar en tilsvarende for lærerne. For de flestes vedkommende indskrænkede uddannelsen sig til nogle timer hos sognepræsten. Endnu i 1853 var kun hver sjette af omgangslærerne (80% af alle lærere) seminarieuddannede. Deres løn var omkring 20 Speciedalere om året samt kost og logi på gårdene. Der var altså intet socialt advancement i at blive skoleholder. Det gav ikke økonomisk selvstændighed og derfor – helt til 1884 – ikke stemmeret eller adgang til offentlige hverv. På gårdene blev læreren, som man jo delvis skulle forsørge, nærmest betragtet som en slags fattiglem.

Nogen livsstilling var det derfor ikke at være lærer. Det fremgår bl.a. af den bestemmelse, at hvis man tjente i 7 år, blev man – fritaget for militærtjeneste!

Et kapitel for sig er lærerindernes stilling. I forordningen af 1739 hed det, at ingen »ubekjendte Landstrygere, Quinder, aftakke Soldater eller Under-Officerer« kunne holde skole på landet. Ikke desto mindre vandt kvinderne indpas, især som håndarbejds lærere og ved de forskoler, der begyndte at opstå. Officiel godkendelse fik kvinderne ved Landsskoleloven 1860 – næppe ud fra lighedsbetragtninger, snarere fordi deres lønninger var endnu langt ringere end mændenes. Formelle kvalifikationer havde de ikke adgang til at erhverve; ingen læreruddannelse var endnu åben for kvinder. De første kvindeseminarier blev på privat initiativ og på forsøgsbasis åbnet i Christiania og Bergen i 1867. I byskolerne vandt kvinderne hurtigt frem, og i 1880 var de i flertal. På landet var man mere skeptisk: på det tidspunkt var kun 4% af lærerne kvinder. Det har muligvis sammenhæng med deres sociale baggrund: mens det store flertal af lærerne fortsat var bygdegutter, kom lærerinderne fra borgerlige hjem i byerne, og, som det blev fremført: »Det passede ikke for Almue-skolerne at få fine Bydamer til at undervise disse lurvede og skidne Børn«.

Bag den følelse af socialt mindreværd, som man aner i dette citat – bygdegutterne blandt de mandlige lærere over for de »fine« lærerinder fra byerne – ligger der nok det begreb, der kaldes »målkampen«: striden mellem landsmål og rigsmål, hvis dønninger endnu spores i Norge. Det havde dengang karakter af en identitetskamp, der også satte det politiske mønster: Venstre som bygdernes og landsmålets parti, Høyre som byernes og rigsmålets. Her befandt lærerne og lærerinderne sig altså i hver sin lejr. Der var forklaringer nok på den splittelse, der siden indtraf.

Trods den armod, der prægede skolen og lærerstanden, må det ikke glemmes, at ikke mindst bygdslærerne på mange måder blev foregangsmænd i udviklingen af en selvstændig og demokratisk nation. Med deres beskedne uddannelse var de dog i besiddelse af det, der dengang var en mangelvare: et vist mål af almen viden. Især i bygdernes

blev de, trods bekymringer for dagligt brød, på en række områder ansete foregangs-mænd.

En vigtig del af den kulturkamp, der rasede i 1870'erne og 80'erne, var skolepolitikken. Og et gennembrud skete der med dannelsen af den første Venstreregering under Johan Sverdrup i 1884. Han havde længe fremført det synspunkt, at almueskolen skulle gøres til en fælles skole for alle samfundsklasser, en folkeskole. Midlerne til det var at forlænge den årlige skoletid på landet og udvide fagkredsen. Han krævede, at landsmålet skulle kunne benyttes som skolesprog, og han ønskede en forbedring af såvel læreruddannelsen som lærernes lønnings- og især pensionsforhold. Og endelig ønskede han myndigheden i skolespørgsmål overført fra staten til kommunerne. Det blev da indholdet i skoleloven af 1889.

Den vakte blandede følelser hos lærerne. På en række punkter opfyldte den ønsker, som lærerne havde næret i årtier. Men i spørgsmålet om landsmålet som skolesprog blev de delt i to lejre. Og spørgsmålet om kommunal råderet i skolesager satte dem i en kattepine. For vel havde de som gode venstremænd talt for lokalt selvstyre – men at det også skulle omfatte deres egne ansættelsesforhold, gjorde dem betænkelige. De frygtede, at udgifterne til lærerløn skulle blive »saldobeløbet« på især de fattige kommuners regnskaber, og at den kamp, de havde ført for at opnå rimelige lønninger til alle, dermed var forgæves.

Sandsynligvis var det denne trussel der førte til oprettelsen af en landsomfattende lærerforening. Lokalforeninger havde man haft i stort tal siden 1840-50, men alle med en horisont, der var begrænset til fylket, stiftet eller provstiet. Den direkte anledning var nok det opråb om en pensionsordning for alle lærere, der i 1890 blev udarbejdet af lærerforeningen for Nordre Jarlsbergs provsti. Det blev rundsendt til alle lærere, i alt ca. 5000, og havde, da det blev afleveret til Kirkedepartementet, 3337 underskrifter – den mest storstilede kollektive markering, lærerne nogen sinde havde foretaget. Initiativtager var kirkesanger Ole Skaaden fra Våle i Vestfold, og det var også ham der var indleder ved det landslærermøde, der blev afholdt i juli 1892 i Trondhjem med deltagelse af

700 lærere fra hele landet. Pensionsopråbet havde overbevist lærerne om, at der trods alle forskelle i ansættelsesforhold, sproglig og religiøs overbevisning og i holdning til fx. afholdssagen var nogle centrale fælles interesser at varetage. Men på en række områder blev det i de følgende år en stadig kamp for at finde kompromiser, der kunne holde *Norges Lærerforening* samlet.

Et af disse stridsområder var sprogspørgsmålet. Skønt 1889-loven havde givet landsmålet ligestiling med rigsmålet, gik kampen videre, idet skolens ordning jo nu var henlagt til kommunestyret, hvis valg ikke altid faldt sammen med lærernes ønsker. De overvejende landsmålstalende mandlige lærere stred hårdt for elevernes ret til »undervisning på morsmålet«. For de ivrigste målstrevere var det en del af en norsk kulturkamp. Paradoksalt nok var der en gruppe lærere, der med iver (og mod ekstrabetaling, det såkaldte Finnmarkstillæg) deltog i en kamp for at *forhindre* deres elever i at tale deres modersmål. Det var dem, der underviste de finsk- og samisktalende børn i Nordnorge. Her blev der længe ført en hårdhændet fornorskningspolitik – til den yderlighed, at det på de kostskoler, hvor en stor del af eleverne måtte gå, var dem forbudt at tale eller lege sammen på deres modersmål. Den sprogtvang var der ingen udbredt opposition mod.

På Trondhjæmmødet var der i øvrigt forslag fremme om at kalde foreningen *Norges Lærertag*. Det var endnu for radikalt. Men i 1911 blev det foreningens navn. Ved samme lejlighed blev der vedtaget sproglig ligestiling i organisationen: landsstyrets meddelelser skulle fra nu af sendes skiftevis på de to sprog!

Men på det samme landsmøde, i juli 1911, hvor det lykkedes at forlige de to sider i sprogstriden, kom sprængningen på et andet: lærerinderne brød ud af *Norges Lærertag*. Den konkrete anledning var vedtagelsen af en ændret sammensætning af styrelsen. Hidtil havde de to køn været ligeligt repræsenteret i ledelsen, selv om kvinderne på landsplan kun udgjorde ca. $\frac{1}{3}$ af medlemskaren. Nu blev det vedtaget, at der fremtidig skulle være forholdsvis repræsentation, hvad der ikke forekommer ganske urimeligt. Der var da også dybereliggende årsager til bruddet.

Det kan synes ejendommeligt, at det kom netop da. Der havde som nævnt været betydelige lønforskelle mellem lærere og lærerinder (i Hamar var kvindernes begyndelsesløn i 1910 67%, slutlønnen 60% af mændenes). Men Lærerlaget havde netop i 1908 gjort lige grundløn til sit princip. Tilbage stod imidlertid andre interessekonflikter. Lærerinderne ønskede på lige fod at konkurrere om advancementsposterne i skolen, og her så lærerne deres hævdvundne positioner truet. Også de gamle sociale og politiske modsætninger mellem de to grupper spillede ind. Lærerne stod som repræsentanter for bygdekulturen, lærerinderne for bykultur og embedsmandskultur. Det er ikke noget tilfælde, at oprøret var ledet af lærerinderne fra Kristiania, Bergen og Trondhjem. Men de fik følgeskab af lærerinder fra hele landet.

Den norske lærerstand gik altså splittet ind i det 20. århundrede med alle de pædagogiske, sociale og politiske udfordringer, som udviklingen netop i Norge gjorde særlig stærke. Og det blev ikke ved splittelsen mellem lærere og lærerinder. Det norske læreruddannelsessystem indebar, at man gennem efteruddannelse erhvervede »kompetanse« til bedre lønnede stillinger ved de skoleformer, der efterhånden blev bygget på folkeskolen (realskolen, framhaldsskolen). Dette system, der for øvrigt i praksis virkede diskriminerende mod kvinder, medførte, at lærerne ved disse skoleformer dannede deres egne organisationer. I 1954 var folkeskolens lærere fordelt på 9 foreninger.

Det skulle blive en langvarig splittelse. Og så om det nok var skoleloven af 1889, der skabte den, var det en ny lov, der gjorde en ende på den. I 1960 blev der indledt forsøg med en 9-årig enhedsskole, der blev endelig lovfæstet i 1969. Det var denne udvikling, der medførte, at lærerne indså, at de havde så store fælles interesser, at deres organisatoriske opsplittning var urimelig. I 1966, efter 55 års splid, blev alle folkeskolens lærere samlet i én forening under navnet *Norsk Lærerlag*. Med rette fejrer den nu 100-året for den sammenslutning, der i 1892 så det som sit formål at samle alle lærere.

Men de første år var præget af skarpe modsætninger, især på det pædagogiske område. For lærerlaget dominerede de sociale aspekter i skolepolitikken, mens lærerinde-

forbundet lagde størst vægt på den pædagogiske side. I lang tid stod de derfor på hver sin side i debatten om skolens struktur. Lærerne ønskede en 7-årig enhedsskole, der efter deres mening kunne højne skolen og dermed også lærernes status. Lærerinderne så derimod folkeskolen som et mål i sig selv og viste stor interesse for reformpædagogiske ideer som arbejdsskolen og aktivitetspædagogikken. De opnåede sejere på hver deres område. I 1920 indførte Norge i princippet, som det første land i verden, en fælles 7-årig skole. Til gengæld blev det i 1939 fastslået, at arbejdsskolen, med integreret undervisning og pædagogisk differentiering, skulle være folkeskolens normale arbejdsform. På det første område var Norge altså årtier forud for Danmark; og mens arbejdsskolen var pædagogisk mode herhjemme i tyverne, lå den debat, bortset fra arbejdet i den eksamensfri mellemskole efter 1937-loven, stort set i dvale indtil den blå betænkning efter 1958-loven. Den, der følger den standende pædagogiske debat, vil have bemærket, at princippet stadig har stærke modstandere her i landet.

Nye brudlinier opstod under krisen efter 1930, da tyvernes højkonjunktur brat slog om i depression. Den faldt sammen med et dalende børnetal og ramte derfor skolen med dobbelt kraft. I tiåret 1925-35 skete der et fald i det samlede lærertal på mere end 1000. Fra en periode med svær lærermangel kom man derfor ind i voldsom arbejdsløshed. Nedgangen ramte hårdest i byerne og dermed blandt kvinderne – dels fordi de her udgjorde et flertal, dels fordi »forsørgerprincippet« (som lærerlaget støttede!) medførte, at der både blev ansættelsesstop for og afskedigelser blandt lærerinderne, navnlig de gifte, der mange steder officielt blev sat øverst på listen ved afskedigelser. For at løse problemet blev der i årene 1927-30 ikke optaget nye elever på lærerskolerne – men det var jo en aktion, der først virkede med 3 års forsinkelse. Først med den nye normalplan i 1939 lysnede det endelig. Og så kom den 9. april 1940.

Det er klart, at de norske lærere kom i en langt vanskeligere situation end de danske, fordi landet fik en nazistisk regering, dannet af Vidkun Quislings parti Nasjonal Samling. Deres uforfærdede modstand mod denne

marionetregering er velkendt, en modstand, der i 1942 for manges vedkommende endte med månedlange ophold i fangelejer i Nordnorge og på grund af deres modstand sandsynligvis fik afgørende betydning for den politiske udvikling. Det havde fra første færd været tyskernes mål at erobre tjenstemændenes organisationer ved at afsætte deres ledere og erstatte dem med nazister. Det resulterede i massive udmeldelser. I efteråret 1941 havde ca. 90% af lærerne meldt sig ud af de nazistisk ledede forbund. Dette eksempel kom til at danne skole og var sikkert en hovedårsag til, at Quisling opgav sin plan om at erstatte Stortinget med en korporativ forsamling («Rikstinget») efter tysk mønster. At den holdning, som tjenstemændene indtog, også fik betydning for den voksende modstand mod besættelsesmagten, er hævet over enhver tvivl.

Lærerstanden gik således ind i efterkrigstiden med en styrket position i befolkningen. Den fælles holdning, som deres organisationer havde indtaget, var også de første skridt imod en samling af lærerne. Men den var ikke uden omkostninger. Det var jo ikke alle der havde fulgt trop. »Svikterne«, dem, der svigtede, var en blandet skare: overbeviste NS-folk fra før besættelsen, opportunist, der havde vejret fordele ved at følge magthaverne, og folk, der havde gjort det af svagheit, af angst for deres stilling eller bekymring for deres familie. Det blev retsopgørets svære opgave at skelne mellem disse motiver. Og der blev slået dybe kollegiale og venskabelige skår ved næsten alle skoler. Godt 1000 lærere blev ekskluderet af Norges Lærerslag. Langt op i 50'erne var det almindeligt at afkræve ansøgere til lærerstillingen »attest for nasjonal fremferd« under krigen. Medaljen havde også en bagside.

Efter krigen svarede udviklingen i de norske læreres organisation stort set til den danske. Som nævnt førte bevægelsen imod en enhedsskole i 1966 til en samling af organisationerne. Under det nye navn *Norsk Lærerslag* udviklede foreningen sig til et moderne fagforbund, som i Danmark med en aktiv indsats ikke alene for lærernes kår, men også for skolens udvikling. Denne førte som hos os til en periode med stærk lærermangel og – da den økonomiske recession i slutningen af 70'erne satte ind – til en ny arbejdsløshed.

Udsvingene (og reaktionerne på dem) kan synes voldsommere end hos os. Det hænger nok sammen med en brattere samfundsudvikling end her. Den industrielle udvikling i Norge kom først rigtigt i gang efter besættelsen, og efter den første industrielle udvikling fulgte så olierevolutionen omkring 1980. Navnlig den sidste førte til voldsomme samfundsændringer. Det førte flere gange til, at lærerne følte, at deres status, lønmæssigt og socialt, var dalende. Det medførte flere gange konfrontationer, dels mellem lærerne indbyrdes, dels med myndighederne. I årene 1984-86 besluttede Lærerslaget 3 gange strejke som protest mod de tilbud, der blev givet i lønforhandlingerne. Hver gang standsede regeringen strejkerne gennem lovindgreb (som senere af ILO blev kendt ulovlige). Da et nedsat udvalg til »udredning og vurdering af undervisningspersonalets arbejdsforhold« ikke kunne opnå et tilfredsstillende tilbud, udbrød der i 1988 vilde strejker flere steder i landet. De vandt udbredt, men ikke almindelig tilslutning, og endnu en gang var lærernes organisation truet af splittelse. protesterne kom i en økonomisk uheldig situation. Olieboomet var slut; faldende dollarkurs og dalende oliepriser havde skabt store problemer for regeringen. Arbejdsmarkedets overenskomster var indgået under parolen løntilbageholdenhed, og norsk LO, som lærerne i en årrække havde nærmet sig, fandt, at Lærerslaget med aktionen søgte at tiltage sig fordele på de øvrige lønmodtagere bekostning. Gro Hagemann vurderer, at aktionen trods alt bragte lærerne fordele, som de ikke havde kunnet opnå gennem traditionelle forhandlinger – selv om resultatet lå langt fra de oprindelige krav.

Og sammenholdet mellem lærerne overlevede. *Norsk Lærerslag* kunne fejre hundredåret som stifterne ønskede det: som alle norske folkeskolelæreres organisation.

Med dyb reverens for lærernes indsats for udviklingen af skolen i Norge er Gro Hagemanns »Etterord« ikke uden kritiske bemærkninger om lærerorganisationen. Hun skriver: »Blant annet kan lærerne med en viss rett sies å tilhøre en sterk norsk tradisjon som har romantisert det norske og det folkelige. Vel er lærertradisjonen gjennomsyret av demokratisk vilje og sterk lighetstankgang. Men den har også kommet til å stå

for en viss nedvurdering av de kvaliteter som en kulturell elite er istand til å frambringe, hva enten det dreier seg om vitenskap eller kunst. Heller ikke har den vært spesielt åpen for den rike arven som ligger i europeisk tradisjon og klassisk dannelse. Vår egalitære og demokratiske skolemodell er vel verdt et forsvar, men uten de tilløpene til kulturell selvgodhet og kunnskapsforakt, som iblant har dukket opp i likhetens navn.»

Man vover næppe at si det, men alligevel: Sklimer man konturerne av den norske EF-debat i disse betraktninger?

Anmelderen har et par hjertesuk. Denne grundige bok savner en tidstavle og et stikordsregister, hvilket har kostet en dansk recensent adskillige timers arbeid. Bogens fyldige portrættekster er i modsætning til brødteksten skrevet på landsmål. Det er muligvis et sprogpolitisk hensyn. Men redaktionen kunne godt have forhindret, at de giver oplysninger, der i mange tilfælde er identiske og i enkelte i modstrid med hovedtekstens.

Men den bør læses af danske skoleinteresserede. Blandt andet fordi vi også bliver klogere på vor egen skoles historie og nuværende tilstand.

Karl Brøcher

Petter Aasen, Alfred Oftedal Telhaug (red.): TAKTEN, TAKTEN PASS PÅ TAKTEN. Studier i den offentlige opdragelsens historie.

Ad Notam Gyldendal, Oslo. 1992.

Denne bog er både et produkt af det socialisationshistoriske forskningsprogram, der er i gang på Norsk Senter for Barneforskning i Trondheim og af projekter inden for Norsk Almenvitenskaspelige Forskningsråds program vedr. uddannelsesforskning. Bogens artikler er skrevet af norske, en svensk og danske forskere, der har deltaget i konferencer og seminarer i ovennævnte regi. Den består af 9 artikler og en indledning, og bidragyderne er Petter Aasen, Bengt Sandin, Harald Thuen, Edmund Edvardsen, Ning Ove Coninck-Smith, Anne Løkke, Rune Ove Svartvatn, Anette Faye Smith og Alfred Oftedal Telhaug.

Bogen synes at have et dobbelt sigte: både at fremlægge en række forskningsresultater

og at rejse en kvalificeret debat om, hvad den historisk-pædagogiske eller skolehistoriske forsknings opgave er. Peter Aasen hævder i bogens indledning, at der er en problemstilling, der bør behandles i forbindelse med dette forskningsfelt: Hvad bør den skolehistoriske forskning fortrinsvis befatte sig med, hvis den skal kunne give forøget indsigt i vor tids skolesituation, (s. 11)? Den hidtidige forskning synes ikke at have givet synderlig indsigt. Samtidig har en mere kritisk historisk forskningstradition nået Norden. Denne udløser en række dilemmaer for skolehistorisk forskning hvoraf et er: Skal sådanne studier tage deres udgangspunkt i et konsensusperspektiv eller et konfliktperspektiv? Et andet er: Skal historien skrives nedenfra eller ovenfra?

Artiklernes forfattere tager stilling til dilemmaerne og vælger at skrive historier nedenfra og ud fra et konfliktperspektiv. Der ved håber forfatterne på at bidrage med nødvendige korrektiver og supplementter til den eksisterende skole- og uddannelseshistorie, (s. 20).

Og de bidrager dermed. Både fordi de hver især redegør for deres teoretiske forankring. Derefter reflekterer de som regel tankevækkende derover. Edmund Eriksen f.eks. skriver at når skolehistorikeren skifter perspektiv fra herremand til knægt, må skolehistorikeren også antage knægtens handlinger som rationelle, se på almuens afvisning af skolen som forstandig og bytte herrens kategori »ligegyldighed« ud med knægtens kategori som er »omsorg« eller »ansvar« (s. 122-123). Og fordi de teoretiske overvejelser er flettet ind i empirisk funderede redegørelser.

Bogens hovedtema er udviklingen af offentlige institutioner for opdragelse og undervisning. De fleste af artiklerne omhandler »den store institutionalisering« fra 1800-tallet til begyndelsen af dette århundrede, med afstikkere til begge sider. Bengt Sandin dækker med sine teoretiske og empiriske perspektiver på folkeundervisningen i Sverige perioden fra 1600-1900, – en artikel jeg vender tilbage til – og Alfred Oftedal Telhaug skriver om den store pædagogiske reform, der i disse år planlægges i Norge. Norske børn fra et til ti år har indtil nu levet det meste af deres liv uden for institutionen, fra nu af

skal deres liv for en meget stor dels vedkommende leves indenfor. Børnehaver og fritidsordninger udbygges således. Og så drøftes det, hvad dette handler om og hvad konsekvenserne bliver. Er det tale om en forstærket disciplinering ud fra det moderne samfunds behov eller om beskyttelse af børn således at de i trygge omgivelser kan udvikle egen kultur, (s. 222)? Vil det fremme kontrollen med det enkelte barn eller dette barns mulighed for individuel udvikling? Diskussionen løber mellem lægmænds skøn og de professionelle, men et synes at være sikkert, den store grad af selvforvaltning, som det norske barn stadig har mulighed for, vil blive afløst af en tilnærmelse til europæiske børns mere disciplinerende skole og institutionsliv (s. 228).

Hovedvægten lægges i alle artiklerne på skolens, opdragelsesanstaltens og andre offentlige foretagenders straffende og kontrollerende virksomhed og på drøftelser af, hvad årsagerne til og de ikke direkte synlige formål med foranstaltninger har været. Foucault er nok den teoretiker, der citeres flest gange. Nye ræsonnementer kan følges og ny viden hentes.

I nogle af artiklerne sker desuden det efter min opfattelse sjældne, at den refererede teori integreres i empirien på en sådan måde, at ny teori udvikles. Det gælder f.eks. Bengt Sandins artikel. Han hævder, at det er banalt at fastslå, at ethvert samfund altid må skabe forudsætninger for sin fortsatte eksistens. Det er alle vegne nødvendigt at reproducere menneskenes sociale, kulturelle og politiske tilværelse, (s. 69). Denne »banalitet« fundrer han så solidt i den klare formulerede fremstilling af forskningsfeltets teoretiske ramme, jeg længe har læst. Derefter spinder han lange linjer af den sociale, økonomiske og demografiske udvikling i Sverige og konkluderer, at hver epoke skaber sine løsninger på dette altid nærværende reproduktionsproblem, (s. 97). Og Anne Løkkes artikel har efter min mening samme kvalitet. Hun forklarer de drastiske tiltag over for børn, som børnelovene gav stødet til, med at både kristne og socialdemokrater, der støttede tiltagene, havde et fælles verdensbillede, nemlig en tillid til fornuften. De troede, at de med disse tiltag kunne udrydde det onde. Denne opfattelse legitimerede deres handlinger, (176).

Men nogle skønhedspletter har også denne bog: Peter Aasens indledende kapitel om Foucault kunne have været mere gennemarbejdet og i nogle af artiklerne kommer teorien til at veje tungere end empirien. Samtidig er afvejningen nærmest lykkelig i andre artikler, det gælder f.eks. »Oppdragelse eller straf, opdragelsesanstalter i Norge 1840-1950« af Harald Thuen og »Straff af barn i folkeskolen, en studie av legemlig straff som disciplineringsmiddel i Trondheims folkeskoler i 1890-1930« af Rune Ove Svartvatn og Alfred Oftedal Telhaug.

Ellen Nørgaard

Anders Nilsson og Birgitta Svärd: Skrivkunnighet på landsbygden i Skåne under tidigt 1800-tal.

Källmaterial och preliminära resultat 52 s.
– *Lund Papers in Economic History no 20.*
1993. Department of Economic History,
Lund University.

Udviklingen af læse- og skrivefærdighed i de forskellige nordiske lande er genstand for en støt stigende interesse blandt forskerne, hvad læsere af Uddannelseshistorie 1992 kunne konstatere. I denne årgang lagde arkivar Anna Thestrup sine forskningsresultater frem fra en empirisk undersøgelse af skrivefærdigheden i nogle landsogne omkring Viborg i 1790'erne. Fra Lunds universitet er nu udkommet en empirisk undersøgelse af skrivefærdigheden i skånske landsogne fra ca. 1815 til 1830.

Det er interessant at sammenligne de to undersøgelser på de få punkter, hvor en sammenligning kan foretages. I begge tilfælde er kildematerialet af en usædvanlig karakter, når det drejer sig om studier af alfabetiserings fremvækst. Anna Thestrup bygger på sognefogeders skriftlige oversigter over skrivekyndige voksne husbønder i de enkelte sogne et bestemt år. Også bøndernes evne til at læse håndskrevet tekst er noteret. Anledningen var den, at de skrivekyndige skulle bruges i lokalsamfundet som varselsmænd. Den skånske undersøgelse bygger på de fra Sverige og Finland så velkendte husforhørslængder, hvor præsterne på deres visitationer skulle notere befolkningens læsefærdighed – og åbenbart i Skåne også skrivefærdighed. I begge tilfælde er kildemate-

rialet unikt men ikke uproblematisk. Det drejer sig både i Danmark og Sverige om andres udsagn om en persons skrivefærdighed – ikke den enkeltes eget skriftlige arbejde, og hvad ved vi om de kriterier som har foreligget for at vurdere en person som skrivekyndig eller ej? Interessant er det, at de svenske forskere på trods af store anstrengelser ikke har fundet spor af instruktioner, som kan have ligget til grund for præsternes vurderinger. De formoder derfor, at der kan have ligget mundtlige instruktioner til grund. I begge undersøgelser er kildematerialet sammenholdt med andet materiale – folketællingsoplysninger om mændenes alder og sociale position i lokalsamfundet (Danmark), med skolernes karakterprotokoller (Sverige) og oplysninger om tidspunkter for skoleoprettelser (Sverige og Danmark).

I den danske undersøgelse viste det sig, at ca. 30% af de voksne mænd, der havde ansvar for en husholdning, kunne læse skrift og skrive i 1795. Der var næsten ingen forskel på husmænd og gårdmænd. Da hverken kvinder eller tjenestefolk eller indsiddere kunne bruges som varselmænd, har sognefogederne ikke været interesseret i deres evt. skrivefærdighed, og derfor indeholder de danske tal ingen oplysninger, der kan vise forskelle mellem de andre sociale grupper eller mellem mænd og kvinder. Hvordan forholder sig nu disse oplysninger til de svenske?

Den svenske undersøgelse har haft adgang til et langt større materiale. Dels har mange flere sogne notater om skrivefærdighed, dels drejer præsternes noteringer sig ikke bare om husbønder, men også om både børn og voksne, mænd og kvinder og alle former for sociale grupper. Kirken var interesseret i dem alle! Materialet er valgt ud, så det kommer til at repræsentere to forskellige socioøkonomiske lokalsamfundstyper: godsejerstyrede sogne (frälsesocknar) og selvejersamfund (bondesocknar). Da husforhørene blev gentaget over mange år, har forskerne lagt sig fast på to tidspunkter 1815 og 1830, så de også kan følge udviklingen over tid.

Indledningsvis opstilles nogle hypoteser, som undersøgelsen har forholdt sig til:

- 1) Skrivekyndigheden formodes at være større i sogne med dynamisk økonomisk

og socialt miljø end i sogne, hvor den økonomiske og sociale magt er stærkt hierarkisk opbygget uden stor mulighed for den enkeltes egen ageren.

- 2) Behovet for skrivekyndighed forventes at være større blandt de grupper, der har været drivende i en forandringsproces. Følgelig skulle selvejende bønder være mere skrivekyndige end landarbejdere o.l.
- 3) Der forventes en positiv forbindelse mellem skrivekyndighed og udviklingen af en organiseret skoleundervisning.
- 4) Skrivekyndigheden forventes at forandres, når der sker tydelige økonomiske forandringer i samfundet.

Herefter er de svenske forskere så gået til empirien rustet til tænderne med statistisk kyndighed. Resultatet er blevet en særdeles interessant undersøgelse, der søger at nuancere de talmæssige resultater ved forskellige justeringer af de statistiske data i forhold til andre undersøgelser og statistiske oplysninger og ved fremlæggelse af forskellige fortolkningsmuligheder.

Den første hypotese kan bekræftes, men ikke helt som forskerne måske havde forestillet sig. Et fald i gennemsnitlig skrivefærdighed over tid fra 1815 til 1830 viste sig at få betydning for løsningen af dette spørgsmål. Forklaringen kom, da man inddelte sognene i såkaldte centrumsogne og periferisogne. Det vil sige: centrumsogne på de sydlige, fede Skånejorde, der havde den mest dynamiske udvikling inden for landbruget, fremviste ikke et fald i skrivefærdigheden, men tværtimod et stigning. »Faldet« fremstod ved, at nye, nordlige områder, der lå langt fra havne og administrationsbyer, og hvor skovområder havde gjort landbrugets fremskridt mindre påfaldende, var taget med i statistikken siden 1815. Periferisognene havde alle et betydeligt lavere niveau af skrivefærdighed. Set over lang tid viste det imidlertid, at der både i centrumsogne og i periferisogne forekom perioder med dyk i skrivefærdigheden. Forklaringen må, mener forskerne, ligge i de økonomiske konjunkturer. I perioder med faldende kornpriser og kreditnød har befolkningen ikke råd til at oprette skoler i samme grad som tidligere, at lade børnene gå i skole og at betale for skriveundervisning. Selv i perioder, hvor der vitterlig blev oprettet en hel del nye skoler,

steg skrivefærdigheden ikke tilsvarende. »Antagendet att skrivkunnighet är positivt relaterad till skoletablering under denna period (dvs 1770-1810) styrks alltså inte av detta material.« (39) Et spørgsmål som har været vanskeligt at besvare er, hvorfor skrivefærdigheden ikke fulgte med skoleetableringer i godsejerstyrede områder. Forskerne peger på, at skrivning muligvis ikke her indgik i skoleundervisningen i samme udstrækning som senere i selvejersogne. En mere nærliggende forklaring er nok, at da forældrene skulle betale ekstra for undervisningen, hvad enten de boede i godsejerstyrede områder eller i selvejerområder, så afgjorde privatøkonomien sagen.

Et andet markant forskningsresultat er, at kvinder næsten ikke besad skrivefærdighed overhovedet i denne periode! Forskerne tager dog forbehold for materialet, idet kvinderne kan være underrepræsenteret i kilderne. Det svarer i så tilfælde til forholdet i den danske undersøgelse, hvor myndighederne ikke interesserede sig specielt for kvinder. Klart er det, at kvinderne har en langt lavere skrivefærdighed end mænd, et forhold som kan bekræftes fra dansk side.

Den anden hypotese kunne også klart bekræftes. I sogne med selveje bestående af gårdmænd, husmænd etc. var skrivefærdigheden langt større end i sogne, der var godsejerstyrede – ca. 25% mod 7%, når man kun så på de voksne mænd. Blev andre end gårdmænd fjernet fra statistikken, blev den forskel endnu tydeligere – 50% mod lidt over 12%. Forskellen var mindst for de yngste årgange og øgede markant for aldersgruppen over 30 år. Ved at udgå fra, at de unge lærte at skrive ved 15 års alder, har man søgt at vurdere udviklingen over tid. Herved er det blevet klargjort, at skrivefærdigheden for selvejerbønder var stor allerede i 1770'erne – ca. 27%. Oplysningen kan sammenholdes med Anna Thestrups undersøgelse, der viser, at denne grad af skrivefærdighed var opnået i begyndelsen af 1790'erne i jyske landsogne for både gårdmænd og husmænd. Fra svensk side peger man på selvejer bøndernes større økonomiske og politiske indflydelse som en årsagsforklaring til denne markante forskel mellem de to socioøkonomisk forskellige typer svenske landsogne. I nyere dansk historieforskning er til-

svarende danske udviklingstendenser i landbosamfundet i slutningen af 1700-tallet blevet fremdraget som indledningen til en større socioøkonomisk forskellig livssituation for gårdmænd og husmænd/landarbejdere. På baggrund af tallene fra Skåne ville det derfor være interessant, hvis den danske undersøgelse kunne følges op af en anden, der tog sigte på en senere periode, så man kunne se udviklingen over tid, specielt hvorvidt der udviklede sig en forskellig udviklingskurve for skrivefærdigheden i gårdmands-respektive husmandsstanden.

Den tredje hypotese om skoleudviklingens betydning for skrivefærdigheden kunne derimod ikke bekræftes. Det viste sig ved nærmere eftersyn, at der forekom en langt højere skoleudvikling i godsejerstyrede områder i slutningen af 1700-tallet end i selvejersogne. Det skulle have betydet en større grad af skrivefærdighed i disse sogne – men forholdet var det modsatte. Fra 1810 begynder en ny skoleudvikling – denne gang i selvejerområder. Fra denne tid vokser skrivefærdigheden netop her, og det skulle pege på en støt voksende skrivefærdighed. Den talmæssige udvikling set over tid, viser dog, at de økonomiske faktorer slår så stærkt igennem, at perioder med stigning i skrivefærdigheden kan efterfølges af nedgangsperioder.

Generelt har den svenske undersøgelse derfor med stor vægt påvist, hvor kompliceret et samspil vi har med at gøre, hvor regional og socioøkonomisk udvikling spiller sammen med udvikling i landbrugskonjunkturer, skoleetableringsperioder, den enkeltes behov for skrivefærdighed etc. etc. »Våra resultat tyder på att variationerna är viktigare än genomsnittssiffror när skrivkunnighetens utbredning och dess förändring ska analyseras. Variationer i efterfrågan på skrivkunnighet förefaller vara mer betydelsesfull än förändringar av utbudskaraktär (t.ex. skoletablering) för att förklara skillnader i skrivkunnighetens spridning«. (46) Derfor peger de svenske forskere på, at nye undersøgelser må foretages af behovet for skrivefærdighed og af den påvirkningsproces som en spredning af denne færdighed får for lokalsamfundet. Indtil da kan vi på den anden side af sundet glæde os over, at økonomiske historikere nu har fået øje for dette spænden-

de forskningsområde, så komplicerede samfundsforhold kommer til at spille en større rolle end tidligere for forskningen inden for læse- og skrivefærdighed.

Vello Helk: Dansk-norske studierejser 1661-1813.

bd. 1-2 365 s., 319 s. *Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 139. Odense Universitetsforlag. 1991. Pris: 358 kr.*

I 1987 publicerede fhv. overarkivar ved Rigsarkivet, Vello Helk, en oversigt over dansk-norske studierejser 1536-1660. Hans nye udgivelse er en fortsættelse af dette værk. Han har hermed sat punkt for et mangeårigt forskningsarbejde, hvor han har fulgt tusinder danske og norske studerende på deres vej til europæiske universiteter og højere læreanstalter. Med afslutningen lagt i 1814 forlader han dem på et tidspunkt, hvor studierejsernes blomstringstid er forbi.

I forordet fortæller forfatteren, at arbejdet har været et kapløb med tiden på grund af tiltagende sygdom. Beskedent tilføjer han, at værket derfor må ses som en torso, som andre kan arbejde videre på. Her er forfatteren i høj grad for beskeden. I virkeligheden er der tale om en kraftpræstation, som de fleste unge og raske forskere ikke ville have kræfter og tålmodighed til at gennemføre. Det følgende vil vise hvordan.

Værket er opdelt i to bind, hvor bind 1 er tekstbind og bind 2 er en gennemgang af kilder og litteratur samt en oversigt over de enkelte studerende med personoplysninger og studiemønstre. Det er ikke mindst bind 2, der imponerer med dens omfattende kildehenvisninger til universitetsmatrikler, rejsestambøger, dagbøger, ligprædikener, universitets-programmer, doktorpromotioner, testimonier, breve m.v. og dens store persongalleri med – som det synes – myriader af enkeltoplysninger.

Bind 1 belyser studierejsernes formål, finansiering, de mange rejseproblemer, der ofte opstod, rejseomkostninger og ikke mindst de forskellige universiteter i hele Europa, der var rejsernes mål, samt de mere eftertragtede lærere og forskere, der var trækplaster for de kundskabstørstende unge og deres ledsagere. Vi delagtiggøres i studiefag

og interesser, i studieforløb og de akademiske grader. Helk lader os også møde de studerende selv, så vi kan få del i deres rejseindtryk, studiekammerater, af politiske indtryk – og af deres forhold til kvinder. Endelig omtaler Helk de hjemlige holdninger til studierejserne, blandt andet stipendiemulighederne.

For at samle alle værkets oplysninger har Vello Helk bl.a. selv været på lange rejser ikke mindst til universiteter, der i de seneste årtier har befundet sig bag jerntæppet. Resultatet kan nydes af alle læsere, der er optaget af vidensformidling. Gennem værket får læseren et interessant indblik i udenlandske ideers indflydelse på den forestillingsverden, som til skiftende tider gjorde sig gældende i samfundets ledende kredse og i de påvirkningsfaktorer som forandrer et lands kulturelle, økonomiske og politiske udvikling. Derfor er værket både universitetshistorie og kundskabshistorie. Som universitetshistorie viser det, i hvor høj grad Københavns Universitet endnu i 1700tallet fungerede som en præsteskole, og hvordan udviklingen derfor måtte gå udenom universitetet.

Ved at sammenligne 1700tallets studierejser med 1600tallets får Helk et indtryk af, at de sociale forskelle i rejsemønstre og uddannelser voksede gennem 1700tallet. Den lærde verden var en isoleret universitetsverden, der gav adgang også til fattige, velbegavede studenter. I 1700tallet ændrer studierejserne karakter – de bliver mere turiststudierejser, som vi kender dem fra beretninger om adelsmænds dannelsesrejser, hvor man foruden universiteter også besøgte samlinger, industrivirksomheder, parlamenter og hoffer. Dermed blev rejserne mere kostbare, men inspirerede også andre end akademikere. Der er tre typer af rejsende som Helk følger: adelsmænd, købmænd og »andre« det vil sige videnskabsmænd, hushovmestre og håndværkere.

Specielt universiteterne i Halle, Göttingen og Leipzig fik betydning for danske studerende i 1700tallet. Her mødte de den tankeverden, som byggede på Jacob Speners pietisme, John Lockes empirisme, Pufendorfs naturretstanker, Christian Wolffs filosofi, og midt i 1700tallet mødte de også her ideerne fra de franske oplysningsfilosoffer som Voltaire, Montesquieu, Quesnai, Rousseau m.fl.

Blandt de mest eftertragtede lærere var moralfilosoffen og digteren Christian F. Gelert, Leipzig (1700-1766), om hvem der blev sagt, at han havde en forkærlighed for netop danske studerende, teologen og matematikeren Christian Grave, Leipzig, der interesserede sig stærkt for landboreformer, teologen og filologen J.A. Ernesti (1710-1781), Leipzig, teologen og orientlisten fra Göttingen J.D. Michaelis (1717-1791) den internationalt berømte statsretslærer J.S. Pütter, Göttingen (1725-1807) smat teologen J.S. Semler i Halle (1725-1791).

Vello Helks værk sætter vor tids uddannelsesmæssige europæiseringstendenser i et interessant historisk perspektiv. I en tid med stor bevidsthed om det væsentlige i større internationale kontakter inden for både erhvervsliv og uddannelse er det tankevækkende at læse om det selvfølgelig i at rejse på kryds og tværs af Europa for over 200 år siden – før de studerende kunne tage fly eller tog til destinationen, men skulle rejse med langsommelige hestetransporter og flodbåde, og hvor de rejsende skulle forcere skovstrækninger og øde egne med fare for overfald for ikke at tale om det net af besværlige toldgrænser, der skulle passeres i et Tyskland og Europa, der endnu bestod af småstater, små hertugdømmer m.v. Ingen forhindringer kunne tilsyneladende være for store til ikke at søge dem overvundet i en evig jagt efter viden og muligheder for kvalificering, som efterhånden var et »must«, hvis man ville gøre sig forhåbninger om et embede i den enevældige stat.

Studierejserne var kostbare, og ofte måtte adelige familier betale mindre formuer for at få sønnerne uddannet. Der var stor forskel på, hvor meget man kom af med til studier ved de forskellige universiteter. Nogle universitetsbyer var specielt dyre. Dertil hørte Göttingen, medens Jena var betydeligt billigere at leve i. Der var også stor forskel på, hvad en studerende brugte af penge i løbet af et år. Mange kunne klare sig med 300 rd. medens andre brugte 2000 rd., skriver Vello Helk.

Undervisningen var ikke gratis. Professorerne skulle have betaling for deres private kollokvier, som ofte var meget velbesøgte. En fast udgift var betalingen til de forskellige sprog mestre. Hovedparten af de adelige klarede sig ved hjælp af familiens økonomi.

Det gjaldt også mange unge købmandssønner.

Købmandssønnerne lod sig ikke så ofte indskrive ved universiteterne og opholdt sig heller ikke så længe hvert sted som de adelige, men rejste rundt og så på handel og industri, opsøgte hofferne, studerede skikke og traditioner i de forskellige lande og satte sig ind i problemer af praktisk og politisk art.

Den enevældige stat indså efterhånden det nødvendige i, at borgerne kvalificerede sig udenlands og begyndte i større og større omfang at yde støtte til rejserne. Under Christian VI's tid blev der fra statens side givet støtte til studier ved pietistiske universiteter. Mange studerende og videnskabsmænd rejste ud med universitetsstipendier. Nogle af universitetets stipendier tog specielt hensyn til nye videnskabsområder. Det Thottske stipendium støttede således studerende med specialer inden for kemi, fysik og matematik. I slutningen af 1700tallet rettede nordmændene en del kritik af hele stipendieordningen og specielt det Thottske stipendium, som de mente fordelte norske studerende til fordel for danske. Efter at fonden *Ad usus publicos* var blevet oprettet i 1765 blev det økonomisk lettere at komme afsted.

I sit værk har Vello Helk formået at give enkeltoplysninger af stor værdi for person- og slægtsforskning, men også at samle indtrykkene i en perspektivrig fremstilling, der kaster nyt lys over 1700tallet og de videnskaber, der skabte nyt fundament for den europæiske udvikling. Hans værk vil givet blive en klassiker.

Ingrid Markussen

**Claus Bjørn. Den Gode Sag.
En biografi om
Christian Ditlev Frederik Reventlow.**
343 s. Gyldendal 1992. Pris: 348 kr.

Vore opblomstrende Børn. Af Frederikke Charlotte Reventlow. Oversat af Christian Benedict Reventlow. Udgivet med efterskrift af Claus Bjørn. 42 s. Landbohistorisk Selskab 1990. Pris: 48 kr.

Den Gode Sag er fortællingen om en stor dansker, en af det moderne Danmarks bygmestre. Ordene står at læse i bogens præsentation af hovedpersonen. Og helt bogstaveligt

begynder forfatteren sin fortælling i den enkle hovedbygning i empirestil på Pederstrup gods, som Ch.D.Fr. Reventlow lod opføre på Lolland. I Reventlow-museet, der blev stiftet i 1938 i denne hovedbygning, i 150året for stavnsbåndets ophævelse, formes i dag et stærkt og tiltalende indtryk af en af hovedpersonerne bag landboreformerne i Danmark. Og her finder Claus Bjørn udgangspunktet for sin fortælling i spørgsmålet: »Hvad har bidraget til at skabe det billede og den opfattelse af Reventlow, der nu er fæstnet ved det smukke og venlige museum midt i det frugtbare vestlollandske landskab?»

Som et smukt bygningsværk fremtræder også bogen om Reventlow. Allerede forsidens farveillustration af C.A. Jensens portræt af Chr.D. Reventlow fra 1823 giver med sin fornemme skarphe bogen et monumentalt præg. Bogens indre befæster dette indtryk. Smukke farveillustrationer og et væld af sort-hvide fotos ledsager teksten, der foroven og forneden indrammes af smalle sorte bånd medens en bred margin giver plads til små illustrationer og illustrationstekster. Som læser behøver man ikke at læse et ord, før man er klar over, at det er en bog og en hovedperson som der er blevet satset på.

Hvem var da denne markante personlighed, som historikeren Erik Aarup i 1921 karakteriserede med ordene: »den ældste statsmand, Danmark har fostret»? Det er et hovedspørgsmål, som forfatteren har ønsket at undersøge, siden han i 1988 søgte og fik et treårigt forskningsstipendium ved Det humanistiske Forskningscenter ved Københavns Universitet, med det formål at udarbejde en biografi over Chr.D.Fr. Reventlow.

Chr.D.Fr. Reventlow var med til at udforme en ny skolepolitik i Danmark i 1700tallets sidste årtier og er en af 1814-lovens fædre. Som godsejer og leder af landets økonomiske landbrugspolitik er der imidlertid mange sider af Reventlows virke, som umiddelbart kan forekomme perifert i en skolehistorisk sammenhæng – og dog. Reventlows godspolitik, økonomiske tænkning og personlighed hørte sammen med hans pædagogiske tanker og skolepolitik. Kun i dette perspektiv får biografien om Reventlow betydning for skolehistorisk interesserede læsere. Det skolepolitiske spiller en klart underordnet rolle i bogen, men til gengæld bibringes

læseren den hidtil mest indgående vurdering af manden bag de mange initiativer, som han samlet betegnede »Den gode sag«.

Tro mod sine kilder – mange endnu skjult for offentligheden i det store Brahetrolleborgs arkiv – gengiver forfatteren det billede, der træder frem ved læsning af den Reventlowske families omfattende korrespondance, administrative skrivelser, tidens polemiske debatter m.v., m.v. Det billede, der her tegnes, har i høj grad med opdragelse at gøre. I virkeligheden havde alt, hvad Reventlow beskæftigede sig med, med opdragelse at gøre: Opdragelse af sin vordende hustru, opdragelse af sine børn, sine tjenestefolk, sine kollegaer i Rentekammeret og i centraladministrationen i øvrigt, sine bønder og opdragelse af landets befolkning. Chr. D. Fr. Reventlow var den store opdrager. Som i den bibelske Hustavlens verden fremstår han som den kloge husfader, der var sig sit ansvar bevidst. Og han kunne lide at have og tage ansvar, som han mente at Gud havde givet ham kræfter til, og som han en dag skulle stå til regnskab for. Til al lykke var denne stærke personlighed dybt præget af oplysningstidens moderne pædagogiske tænkning. Derfor fik hans børn en kærlig familieopdragelse, hvor undervisningen blev lagt i hænderne på moderne uddannede pædagoger. Børnene fik en borgerligt præget opdragelse mere end en adelig. De fik tidligt lært at beherske det danske sprog. På grund af hans økonomiske og juridiske uddannelse havde han lært at se sammenhængen mellem landets økonomiske situation og bondestandens økonomiske og juridiske stilling. Oplysning og uddannelse blev nøglen til den forandring, som han ønskede at medvirke til for bondstand og stat. På dette punkt stod han i nær forbindelse med sin bror Johan Ludvig på Brahetrolleborg, og bogen viser, hvordan brødrenes noget forskellige holdninger slog igennem i deres skolepolitik, specielt på lærerudannelsesområdet.

Claus Bjørn har været meget tæt på sin hovedperson og søgt at betragte ham fra forskellige synsvinkler. Han er ikke ukritisk i sine vurderinger, men bogen gennemlyses af en forståelse for hovedpersonen og af en dyb respekt for den urkraft, der synes at være i dette stærke menneske, der betegnende inden for familien blev kaldt den store, stærke

smed – en urkraft som kunne få den aldrende godsejer til at tage gummistøvler på og vandre mil efter mil for at rense godsets vandløb, så det skadelige vand kunne få frit afløb fra hans marker. Det bygningsværk – eller snarere det rum – som denne stærke smed fik skabt i det danske landskab viste sig holdbart. Claus Bjørn viser i korte træk sidst i bogen, hvor langt op mod vor egen tid hans indflydelse har strakt sig.

Med sit værk har Claus Bjørn fyldt rummene på Pederstrup med ånd og personlighed, der giver det svar han søgte – en forklaring på museets lyse og venlige atmosfære – en del af den Reventlowske pædagogik.

For den, der ønsker at trænge dybere ind i den Reventlowske families opdragelse af sine egne børn, har Claus Bjørn i 1990 udgivet en kildeudgave af Frederikke Charlottes Sophie Reventlows dagbogsoptegnelser gennem nogle år. Optegnelserne, der er skrevet på tysk fylder i original 84 blade i kvartformat. Originalmanuskriptet befinder sig i Brahetrolleborgs arkiv, medens den danske oversættelse, der er foretaget af greve Christian B. Reventlow, befinder sig i hans privatarkiv i Rigsarkivet.

I en tid med stor børnedødelighed var frygten for at miste – forældres evige følgesvend. Det gjaldt også fornemme familier. Claus Bjørn skriver i sit efterskrift, at af familiens 12 børn døde 3 som små, af A.P. Bernstorffs 13 børn i to ægteskaber døde 5 som små, og i kronprins Frederiks ægteskab døde ikke mindre end 6 af i alt 8 børn. Også i Johan Ludvig Reventlows familie døde flere børn. På den baggrund er det forståeligt, at koppevaccinationen spiller en stor rolle i Frederikke Charlottes Sophies optegnelser. Optegnelserne fuldføres ikke. De bliver brat afbrudt midt i en sætning, men de giver et stærkt indtryk af kærlighedens centrale kraft i opdragelsen af de små.

Ingrid Markussen

J. Cederstrøm, L. Qvortrup,

J. Rasmussen (red.):

læring • samtale • organisation

– Luhmann og skolen.

Unge Pædagoger 1992, 191 s. Kr. 195.

Skolen står uden for samfundet, og dens funktion kan netop kun varetages, for så vidt

den står udenfor. Denne provokerende påstand er syntesen af den tyske sociolog og filosof Niklas Luhmanns teori om uddifferentierede selvreferentielle systemer, sammenfattet i begrebet autopoiesis.

I den indledende artikel gør Lars Qvortrup rede for Luhmanns teori i relation til skolen og understreger, at Luhmanns teori kan opfattes som en kritisk videreudvikling af 1970ernes kritiske teori om undervisningssystemet.

Han stiller spørgsmålene: Hvad er det for kommunikativt formidlede processer – mellem børn og lærere, og mellem lærerne indbyrdes – der udgør skolen som lukket system? Hvordan fungerer skolen som selvstændig og fremmedbedstemt organisation, og hvad er det for kommunikativt formidlede processer – samtaler mellem lærere og forældre, ledelse af skolen, skolebestyrelsesarbejde – der opretholder og regulerer denne relative autonomi?

I bogens anden artikel behandler Qvortrup skolen som kommunikation og organisation og introducerer nogle grundbegreber i Luhmanns teoretiske univers. Som grundlag herfor trækker han en idehistorisk linie tilbage til renaissance, hvor den norditalienske filosof Giovanni Pico della Mirandola formulerede tanken om, at syndefaldet er grundlaget for menneskets frie vilje og dermed i Luhmanns begrebsverden en funktion uddifferentiering af mennesket. Kommunikation kan danne bro mellem selvreferentielle personer ved hjælp af aha-oplevelser og dermed skabe en vellykket selvlæring.

Men hvordan skabes denne aha-oplevelse? Hvordan skal undervisningen organiseres for at danne et frugtbart udgangspunkt for selvlæring? Det behandles mere indgående i de følgende to artikler. Jens Rasmussen fremhæver, at læring bygger på tidligere læring. Eleven former selv det, der skal læres. I undervisningen må læreren derfor forsøge at rekonstruere elevens konstruktioner for at sandsynliggøre, at undervisningen har en chance for at opnå den ønskede effekt. Denne forestilling er vel i sin grundform så gammel som Sokrates, men kobles her til aktuelle elevforudsætninger.

John Cederstrøm behandler i lyset af Luhmanns teori spørgsmålet om den åbne, ligeværdige samtale i relation til tanken om luk-

kede sociale systemer. Habermas' koncen-susskabende teori står her over for Luhmanns relativistiske systemteori. En af de grundlæggende forskelle er, at Habermas opstiller et normativt mål for samtalen, nemlig at det er muligt at udvikle et bedre samfund i kraft af den rationelle samtale. Denne normativitet vedkender Luhmann sig ikke. Med E.L. Dales ord ser Luhmann det sådan, at evolution forudsætter rationalitet, men samtidig skaber den uløselige problemer for rationel løsning og dermed mulighed for fortsat udvikling.

Jørgen Gleeurup bidrager med en diskussion af 1990ernes skole som et autopoiesis system. I modsætning til Luhmann, der antager at skolens uddifferentiering allerede fandt sted i tiden mellem 1650 og 1800, mener Gleeurup at dette først sker i Danmark i løbet af 1950'erne og 1960'erne. Først da blev landsbyskolen opgivet og skolen måtte overtage flere af familiens og det nære samfunds funktioner. Med udgangspunkt i de overvejelser, Gleeurup har redegjort for bl.a. i bogen *Opbrudskultur*, beskriver han hvordan skolen har udviklet sig fra at være stærkt centralstyret – en mekanisk hierarkisk kultur – hen imod en opbrudskultur, dvs. en decentral struktur, hvor der stilles ny forventninger til både ledelse og lærere. Opbrudskulturen skaber ofte uklarhed om værdier og kan overbelaste læreren. Målet må derfor i 1990'erne være at lade sig inspirere af autopoiesis, og dermed åbne for styring ved hjælp af kultur forstået som institutionsetik. Når organisationerne ikke oplever sig som lukkede og selvrefererende systemer, bliver de ifølge Gleeurup gode til at finde på undskyldninger, valutakurser og ukyndige politikere. Men det må være centralt for skolen at blive bevidst om, hvordan man systemintert bør forholde sig til ydre forhold. Skolen skal ifølge Gleeurup hverken være traditionens, videnskabens eller erhvervslivets skole, men være sit eget system og koncentrere sig om at diskutere barnets liv og fremtidsmuligheder i stedet for at gå efter mere målbare former for succes i taksameteretider.

I bogens sidste kapitel får Luhmann selv ordet om barnet som medie for opdragelsen. Denne tekst kan opfattes som referenceramme for tolkningerne i de øvrige tekster af uddifferentieringen af autonome, operativt lukkede funktionssystemer.

Læring, samtale og organisation bringer provokerende og igangsættende synspunkter, og helt i Luhmanns ånd vil den sikkert virke styrkende på lærerens selvreferens. Qvortrup sammenfatter sine erfaringer med læsning af Luhmann således: Først er han fremmedartet – intet synes at have mening. Så melder der sig en forsigtig fascination – enkelte elementer synes at sige noget, men går man ind på dem synes meget andet at blive revet omkuld. Endelig melder forståelsen sig, og bagefter ser ingenting ud som før.

Bogen vil kunne få gang i diskussionen i enhver pædagogisk studiekreds og også inspirere skolehistorikere til at anlægge nye synsvinkler fx på forbindelsen mellem læring og skolereformer.

Harry Haue

Gunnar Richardson (red.):

Ett folk börjar skolen.

Folkskolan 150 år 1842-1992.

Almänna Förlaget, Stockholm. 1992.

Med økonomisk støtte fra den svenske riksdag er denne fornemme bog udgivet i forbindelse med Sveriges folkeskoles 150 års dag i 1992. Uundgåeligt sammenligner man som dansker den svenske bog med vor tilsvarende fra 1989 »Et folk kom i skole«.

Bortset fra titlen – den danske var den fiksese – må man indrømme, at svenskerne har gjort det bedst. Bogen er dobbelt så stor som vor, antallet af medarbejdere er 3-4 gange større, og deres faglige kvalitet er i top, og billedmaterialet er fremragende.

Ja, billederne er så gode, at ens første indtryk ved gennembladning og kikken billeder egentlig allerede gav et godt og næsten dækkende indtryk af svensk skoles udvikling. Ingen dansk skolehistorie har præsteret et tilsvarende kvalificeret illustrationsmateriale. En af grundene hertil er uden tvivl den økonomiske. Tilsyneladende er intet sparet for at fremskaffe det bedste og i fornem kvalitet, men meget tyder også på, at de »hinsidas« har flere kilder at øse af, end vi har.

Et par kapiteloverskrifter kan give smagsprøver på bogens indhold. »Tidsånd og skolekundskaber« er et eksempel på, hvordan samfundet og skolen spiller sammen i en given periode. »Arbejdsformer og arbejdsmetoder« er et pædagogisk lærestykke. »Hel og

ren, frisk og stærk« giver skarpe billeder af de skolesociale ordninger. Et kapitel, som jeg naturligvis kastede mig særligt over, hed »Læreren i skolen – uddannelse og erhvervsambitioner«. Her fremmanedes billedet af den halvstuderende seminarist. Vejen til folkeskoleseminarium og virke i folkeskolen var længe et sidespor i svensk danseshistorie, skriver Sixten Marklund i sin karakteristik af denne halvdannede, der »ligesom kartofler kan spises til alt«, som en svensk spøgefugl har sagt. En spinkel kritik: Denne beskrivelse burde være fulgt op af en lidt klarere beskrivelse af den nyeste udvikling i uddannelse af svenske folkeskolelærere med reformerne i slutningen af 1980'erne.

Men kritisk kan man ellers ikke tillade sig at være over for så smuk og lødig en bog.

Også danske lærere og skolehistorisk interesserede vil kunne glæde sig over sven-skernes jubilæumsbog – uden at blive misundelige.

Tage Kampmann

**Per Salling: Kom ihu hvad en levetid er.
Bogen om forstander
Søren Hansen Salling.**

*Borgens Forlag, 1992, 283 s. ill. kr. 250,00.
ISBN 87-418-6650-9.*

Opvækst i Sønderjylland i et fattigt, men nationalt og religiøst stærkt engageret hjem.

Lærereksamen fra Tangs Læreranstalt – det senere Blaagaard Seminarium – lærer i Åbenrå, men efter 1864 nødt til at forlade byen p.g.a. udtalelser i historieundervisningen imod slesvig-holstenismen. Landsbylærer, højskolelærer, grundlægger af Lustrupholm højskole, der senere udvides med mejeriskole.

Det er meget kort de ydre rammer for Søren Hansen Sallings liv fra hans fødsel i Trolldal sommeren 1842 til hans død i Ribe i januar 1918.

Per Salling er i Rigsarkivet gået på opdagelse i arkiverne fra Kultus/Undervisnings- og Udenrigsministeriet, Tilsynet med Høj- og Landbrugsskolerne, Udvalget for Folkeoplysningens Fremme, og han har der og i Landsarkivet i Åbenrå samt Det Kongelige Biblioteks håndskriftssamling i privatarkiver gennemgået alle bevarede breve fra Sal-

ling, ligeom han har haft adgang til forskelligt materiale i familiens eje.

Kombineret med Søren Sallings egne skrifter, samtidige avis- og tidsskriftartikler og senere fremkomne fremstillinger om Sønderjylland, højskoler og dansk mejeribrug bliver han i stand til at tegne et portræt af oldefaderen, Søren Hansen Salling, og med dette portræt får vi adgang til et kilde-materiale, der er interessant også i skolehi-storisk henseende, og som i nogen grad råder bod på, at der ikke er bevaret et arkiv fra Sallings højskole, Lustrupholm, der senere blev flyttet til Ribe under navn af Ribe Mælkeri- og Højskole.

Med den udstrakte brug af citater fra disse kilder får vi et godt billede af Sallings stadi-ge kamp med danske myndigheder om aner-kendelse og dermed følgende bevillinger og med de tyske myndigheder på grund af hans nationale arbejde, og der bliver på denne måde fremdraget ikke tidligere offentlig-gjort stof, som har interesse også i andre sammenhænge.

Søren Hansen Salling fortæller i et brev til Ludvig Feilberg, at han som seksårig over-værede tyskernes arrestation af faderen, og at dette gav ham et uudsletteligt had til tys-kere, og alt hvad der var tysk, men samtidig en lige så uudslettelig kærlighed til alt dansk.

Kampen mod germaniseringen og for be-varing og udbredelse af danskheden i Søn-derjylland efter 1864 bliver bestemmende for hele hans senere liv.

På Tangs seminarium møder han grundt-vigianismen, som han også bliver optændt af, han kommer gennem bl.a. Ernst Trier, der er lærer på seminariet i forbindelse med nogle af pionererne inden for dansk højsko-lebevægelse, og bliver selv en del af den.

Det ville føre for vidt i denne anmeldelse at give en detaljeret gennemgang af bogens indhold. Søren Hansen Salling arbejder på mange fronter. Han forsøger at oprette dan-ske frisko er i Sønderjylland, han arbejder for en støtteforening, der skal indsamle pen-ge til det danske arbejde syd for grænsen. I sine ferier holder han foredrag og besøger danske kredse i Sønderjylland, og på sin høj-skole skaffer han unge sønderjyder mulig-hed for gratis ophold. Da besøget af danske foredragsholdere vanskeliggøres, tager han

initiativ til oprettelse af historiske læsekredse, der bliver forløber for Historisk Samfund for Sønderjylland.

I 1892 er han initiativtager til dannelse af Nordslesvigs Skoleforening, der senere bliver til Sønderjysk Skoleforening, omend han som »udlænding« ved det stiftende møde må holde sig i baggrunden.

Hans højskole, der fra starten først og fremmest blev brugt i den sønderjyske kamp, ender med at blive en mejeriskole i kamp med Dalum og Ladelund. Dens særkende bliver, at den ved siden af faguddannelsen lægger lige så stor vægt på højskolepræget, på elevernes almene dannelse. Og det er vel karakteristisk for Salling, at han med denne højskole går ind i en agitation for fagbevægelse og kvindesag i kampen for undermejeristerne og meyerskerne.

Et kapitel er viet Sallings skrivebogssystem. Per Salling anfører, uden at det vel egentlig er dokumenteret, at nogle bemærkninger fra ministeriets tilsynsførende, Matthias Steenstrup, om skriveundervisningen er den direkte årsag til, at Salling giver sig i lag med dette, og så går han grundigt til værks. Han nøjes ikke med at lægge større vægt på skriveundervisningen, men udarbejder et skrivebogssystem baseret på lodret skrift og med benyttelse af »den amerikanske håndstilling«, hvor penneskafet placeres mellem pege- og langfinger, støttet af tommelfingerens yderste led og med hånden hvilende på de sidst to fingre. Disse to ting skulle medvirke til en bedre arbejdsstilling og dermed modvirke skrivetræthed. Han støttes i dette bl.a. af skoleoverlæge Axel Hertel, systemet anbefales af kendte skolefolk som Starcke, Sofus Bagger og Ingrid Jespersen.

Hans kurser på seminarier og på Statens Lærerhøjskole får stor succes. Men en opbakning i ministeriet kniber det med, når han søger om økonomisk støtte til udgivelse eller til kurser.

Dog fik han efter nogen tid og efter selv at have bekostet trykning af systemet beskeden, at skrivebogssystemet ville blive optaget »på Listen over de af Ministeriet anbefalede Undervisningsmaterialer til Brug i Folkeskolen« – og dermed kunne han på omslaget af hefterne lade anbefalingen trykke. Dette skete efter anbefaling af ministeriets konsulent Sophus Sørensen. Hans efterføl-

ger, professor N.A. Larsen, der er modstander af lodret skrift foreslår med et notat i skarpe vendinger at denne godkendelse tilbageskaldes, men underkendes af kontorchefen. Han får dog »revanche« nogle få år senere, i efteråret 1913. Denne gang bliver den endelige meddelelse til Salling om, at anbefalingen tilbageskaldes underskrevet af ministeren, S. Kejser-Nielsen. Den anførte begrundelse er dels et ministerielt cirkulære fra 1910, hvor det frarådes at anvende stejlskrift i skolerne, og dels den formelle, at Salling har ladet anbefalingen trykke også i hefte 6 og 7, selv om de ikke inden da har været forelagt i ministeriet. Den reelle baggrund er, som Per Salling dokumenterer, politisk. Udenrigsministeriet har fremsendt en tysk klage over indholdet i hefte 6, hvor første strofe af »Det haver saa nyeligen regnet« og linierne »Sønderjylland vundet – det er Danmarks Maal« optræder som skriveforskrift. I 7. hefte gælder kritikken uddrag af taler af H.P. Hanssen, Hans Krüger og Laurids Skau samt en gengivelse af Pragfredens §5 om folkeafstemning. Og begge hefter bærer påskriften: »Anbefalet af Kultusministeriet«. Det er forståeligt, at både Kultusministeren og ministeriets konsulent handler hurtigt og meget bestemt, når man tager i betragtning, hvilke ubehageligheder den tidligere Kultusminister, Jacob Appel, og den selvsamme konsulent kort forinden havde haft i forbindelse med en parallel sag, en klage over anbefaling af professor Østergaards bog: »Ungdommens Bog om vort Land« (se Vagn Skovgaard-Petersen: Skolebogscirkulæret af 1914 – baggrund og perspektiv. I: Iversen, Prange og Rambusch: Festskrift til Johan Hvidtfeldt, Kbh. 1978), og Sallings skrivebogssystem har utvivlsomt været med til at give det sidste skub til fremkomsten af dette cirkulære.

Bogens titel er hentet fra den sentens, som Salling kort før sin død i 1918 valgte som indskrift på sin gravsten. Det er et citat fra salme 89, hvor salmisten begræder Israels skæbne efter kongedømmets fald, og Per Salling har utvivlsomt ret i, at valget må ses som et udtryk for bitterhed over det sønderjyske folks skæbne og over ikke selv at skulle få lov at opleve den forandring, som Søren Hansen Salling forudså efter Tysklands nederlag i krigen.

Bogen er velskrevet og gennemillustreret. Den er forsynet med noter, personregister og et appendix med en oversigt over virksomheden på Lustrupholm og i Ribe, samt oversigt over de anvendte kilder.

Christian Glenstrup

HF 25 år 1967-1992.

Udgivet af Gymnasieskolernes Lærerforening 1992. 65 sider.

Endelig fik HF sin historie. Anledningen var uddannelsens 25 års dag. Initiativet kom fra GL, hvis uddannelse HF jo også blev – efterhånden.

Den lille bog består af to dele. Første del er den historiske, anden del er en artikelsamling, som snarere peger fremad end ser tilbage. Denne anmeldelse handler kun om første del.

GLs uddannelsesudvalg har været så kloge at overlade opgaven til *meget* erfarne folk inden for HF, rektor *Ejvind Jensen* og studielektor *Annelise Reiermann*, som begge var med lige fra starten i 1967 på det, der dengang hed Statens Kursus til Højere Forberedelseseksamen, nu Frederiksberg HF-kursus.

Til forhistorien om HF har de søgt oplysninger hos de to tidligere undervisningsdirektører *Sigurd Høyby* (gymnasierne) og *Hans Jensen* (folkeskole og seminarier), daværende fuldmægtig i UM *Bodil Dybdal* og hos undertegnede, dengang seminarielektor og formand for Dansk Seminarieforening. Vi fire var på forskellig måde med i den forhistorie, hvis dynamo så afgjort var undervisningsminister *K.B. Andersen*. Kildematerialet vedrørende HF's tilblivelse er sparsomt. Nu blev nogle huller fyldt ud, mens der endnu var »overlevende«, som kunne berette.

Annelise Reiermann (AR) og *Ejv. Jensen* (EJ), har delt opgaven mellem sig. AR har skrevet afsnittene: Forspillet til HF, Dagligdagen begynder på HF og Relationen mellem HF og gymnasiet. EJ har taget sig af to afsnit: Studieplansudvalget og Revisioner.

Den uddannelsehistoriske interesse må vist samle sig om tre punkter:

1. Hvordan fik *K.B. Andersen* forandret det snævre oplæg fra læreruddannelsesudvalget med forslag til et 2-årigt forberedelseskursus, som *kun* sigtede mod seminari-

et, til den åbne uddannelse, som HF virkelig blev?

2. Hvorledes blev det muligt politisk og i forhold til de politisk magtfulde lærerorganisationer at etablere en ny gymnasial uddannelse, og hvordan kunne det gå så hurtigt?

3. Hvorfor blev HF – gymnasiet grimmest – en succes?

Bogen giver gode og fyldige svar på alle tre spørgsmål. De to forfattere er beskedne, hvad angår egen indsats – og det er der bestemt ikke grund til – og de er på samme tid grundige i deres søgen efter svar på spørgsmålene og engagerede i »sagen«.

Mht. pkt. 1 er det lykkedes for AR gennem interview med de førnævnte implicerede, ved studier af *K.B. Andersens* private, efterladte papirer og ved kyndig læsning af Folketingets forhandlinger at afdække flere slør over begivenhedsforløbet og samle de mange brikker til en mosaik. Hun nævner, at tanker om et alternativ til gymnasiet kom på et gunstigt tidspunkt politisk set. Ordførere for de traditionelle »skolelovspartier« S, R og V greb straks tanken om et nyt kursus og advarede mod kalkering efter gymnasiet eller studenterkursus. Slagordene »åben nedad« og »åben opad« blev lanceret. Det gik nemmest med det første. Realeksamen eller afgangsprøve fra 10. klasse blev det uformelle adgangskrav til kursus. Med åbningen opad lå det tungere. Lærerseminarier var pr. definition aftagere, men alle de andre, de »finere« uddannelser, ville de modtage denne ukendte og ikke deklarerende »vare«? Politisk ventede man klogeligen med at ytre sig for manifest om dette. Og tiden ordnede det.

Seminarierne affandt sig (lidt tvunget der-til, kan jeg tilføje) med at miste monopolen = de gamle præparandklasser. Men det første år fik 11 seminarier og kun 4 gymnasier et HF-kursus, og samtidig begyndte Statens Kursus som selvstændigt kursus. I dag er billedet ændret afgørende, fortæller AR. Der er nu 81 to-årige HF-kurser, hvoraf 68 er knyttet til et gymnasium (og kun 5 til lærerseminarier). Udviklingen har altså været ganske klar.

Politisk var der ingen problemer med en ny gymnasial uddannelse, viste det sig meget hurtigt. Men hvordan med lærerorgani-

sationer og først og fremmest GL? GL var forbavsende passiv. Bogen kan bogstaveligt talt intet fortælle herom. Havde GL ingen interesse for HF? Først da det i januar 1967 – over 1/2 år efter lovens vedtagelse – blev bestemt, at uddannelsen skulle høre under gymnasiedirektoratet i UM, tager GL uddannelsen til sig. Men varm var interessen ikke, kan anmelderen som samtidig organisationsvidne udtale.

Fra september 1966 til januar 1967 arbejdede studieplansudvalget under højtryk på planerne for HF. Aldrig er en uddannelseslov blevet udfyldt så hurtigt og så kvalificeret. Det meste af det første stof holdt i næsten 25 år! EJ, som var medlem, beretter om det lille, meget effektive 8-mandsudvalg med entusiasme og medleven. Som tilvalgs-skole- og forsøgsskolemand var han her i sit es uden anelse om, at han det følgende år ville være rektor for det nye statskursus. Beskrivelsen af arbejdet i udvalget og om de pædagogiske idéer bag arbejdet er ikke fortalt bedre andetsteds. Hvorfor blev HF en succes?

AR skriver i afsnittene om Relation mellem HF og gymnasiet meget åbenhjertigt om problemerne med det »nye barn«. Ordret lyder det et sted: »Ja, HF er blevet opfattet – og bliver det sine steder stadigvæk – som en slags skifting«. Det er godt, at der er nogle, der tør sige sandheden om denne sag og endda i en GL-publikation. AR skriver ikke, at HF blev en succes af den grund. Men noget af forklaringen ligger måske alligevel i den problemstilling.

HF's anderledeshed, dens ikke-gymnasiale præg blev en styrke. Tilvalg i stedet for grendeling, store skriftlige opgaver i stedet for megen lektielæsning, ingen årskaraktører, men opfordring til selvvirksomhed og ansvarlighed var alt sammen med til at appellere til gymnasiefremmede eller gymnasieangste unge, som for resten i mange tilfælde ikke var så unge længere. Her fandtes en uddannelsesreserve. AR fortæller også om, hvordan HF kom til at inspirere gymnasiet og viser hen til gymnasireformen. At pigerne/kvinderne så blev de fleste på HF, måtte man tage med.

Også den ændrede lærerrolle behandles. Der stilledes nye og andre krav til HF-læreren. AR nævner ikke, at rolleskiftet

for den lærer, som samme dag underviser i Ig i første time og i Ihf lige efter, må være enormt. Men det ligger implicit i afsnittet.

Meget andet kunne drages frem fra denne historiske beretning. Læs den selv alle gymnasielærere! Tak til GL for initiativet og applaus til AR og EJ for kyndig og engageret førerskab gennem den hidtil uskrevne historie om HF.

Tage Kampmann

**T. Morsing: De ansete Mænds
Fagforening (Dansk Ingeniørforening
1892-1992).**

*Teknisk Forlag (1992). 224 sider, ill.; pris
kr. 140,00 incl. moms.*

Et jubilæum er en udmærket anledning til at sammenfatte noget om en institution. Vort kendskab til mange skolars historie skyldes ikke mindst de publikationer, der er udgivet i forbindelse med et jubilæum. I 1992 fyldte *Ingeniørforeningen* 100 år, hvilket bl.a. blev markeret med udsendelse af denne bog.

Den polytekniske Lærestalt blev oprettet i 1829. Omkring dette år var der i betydningsfulde kredse stærk modstand mod interessen for naturvidenskab. Mange bøger og artikler udkom med argumenter for og imod naturvidenskabernes indførelse på den lærde skoles fagplan. Grundtvig anså således »Fysikkens videnskabelige Studier og højere Vurdering, især den eksperimentale, der ender sig i Mekanik, for et Tegn paa Videnskabelighedens nære Grav«. H.C. Ørsted – grundlæggeren af Lærestalten – kaldte Grundtvig for »et indskrænket Hoved«. Og i Søren Kierkegaards dagbog kan vi finde følgende: »Med Naturvidenskaberne kan det slet ikke hjælpe at indlade sig. Man står der værgeløs og kan aldeles ikke kontrollere. Forskeren begynder straks at adspire med sine Enkeltheder, nu skal man til Australien, nu til Maanen, nu ned i en Hule under Jorden, nu Fanden i Vold i Røven – efter en Indvoldsorm, nu skal Teleskopet bruges, nu Mikroskopet: Hvem Satan kan holde det ud«.

Siden har fagene fået større status.

Bogens forfatter, som i mange år har været chefredaktør for bladet *Ingeniøren*, dra-

ger i bogen mange interessante ting frem; eksempelvis 1800-tallets største miljøskandale herhjemme, da politikerne modsatte sig Københavns kloakering. Hidtil mindre kendt stof handler om ingeniører under besættelsen – såvel de, der kæmpede i modstandsbewægelsen, som de, der gik tyskernes ærinde.

I 1800-tallet udgjorde ingeniørerne sammen med teologerne en pæn del af underviserne i naturvidenskaberne og i matematik i den lærde skole. Fra 1960'erne har gymnasieskolen også benyttet sig af ingeniørerne som undervisere i de matematiske og naturvidenskabelige discipliner.

Bogen indeholder primært organisationshistorie, men også en del kultur- og uddannelseshistorie. Derfor et par ord herom i denne rubrik.

Børge Riis Larsen

**Henrik Nordbek: Fra pen til pc.
Handelsundervisning i Grenaa i 100 år.**
Johnsen Offset, Grenaa, 68 sider.

Grenaa Handelsskole hører til den anden bølge på ca. 30 skoler, der opstod i 1880'erne og i 1890'erne.

Den første bølge var den, der fulgte umiddelbart efter laugenes ophævelse, og det skete i det øjeblik, da næringsloven af 1857 trådte i kraft i fuldt omfang i 1862. Det drejer sig om ca. 15 skoler i de større byer.

Bogen er skrevet af skolens mangeårige historielærer, Henrik Nordbek. Den er ikke så lang, men gedigen, velillustreret og vel-dokumenteret. Det sidste så vidt det har kunnet lade sig gøre på grund af en arkivbrand i 1919 – begivenheden er skildret virkningsfuldt i teksten.

Nordbek skrider kronologisk frem, og som vanligt gør han det med en bredere behandling af stoffet, jo mere han nærmer sig nutiden. Han er fagmanden, der forstår at skildre den lokale udvikling i Grenaa og på Djursland i lyset af den generelle historiske udvikling, – undertiden med en ironisk kommentar (s. 16, 21).

Man bemærker, at Grenaa skiller sig ud fra den øvrige handelsskoleverden ved at få handelseksamen så sent som i 1968. Handelseksamen var et etårigt samlet skoleforløb, inden den unge indgik lærekontrakt – i

modsatning til handelsmedhjælpereksamen, hvortil undervisningen blev givet i læretiden.

Handelseksamen blev afløst af EFG i 1978. Før dette år havde enkelte udvalgte skoler prøvekørt EFG-undervisningen.

Her var Grenaa til gengæld på førsteholddet – levende og morsomt skildret. Ikke ufortjent er forstander Grønborg i denne sammenhæng helten – en rolle han delvis beholder bogen ud.

Et par inkonsekvenser: på side 16 er man i vildrede med forstander H.Chr. Christensens oprindelige stilling. Var han kommunelærer, sådan som teksten anfører, eller var han lærer på den private realskole, sådan som der står i billedteksten?

På personalebilledet side 50 angiver billedteksten personerne i modsat rækkefølge!

En bog som denne skal kunne læses af folk, der ikke lever i skolens verden til daglig – skolen forstået i videste forstand – og det formål opfylder den fuldt ud. Nordbek får sagt en del præcise ting især til disse læsere. Det drejer sig frem for alt om handels-skolens placering i dagens skolebillede (godt eks. s. 26).

Bogen er som sig hør og bør et lokalt produkt: Johnsen Offset, Grenaa. Solid traditionel tilrettelægning, næsten kvadratisk format, tospaltet med fast bagkant og god billedgengivelse.

Fl. Lind Hansen

**Per Boje og Jørgen Fink:
Mesterlære og teknisk uddannelse
i Danmark 1850-1950.**

Artikel i Erhvervshistorisk Årbog 1990, side 125-149.

Ovennævnte artikel er en bearbejdet dansk version af en engelsksproget artikel, der blev præsenteret på den 17. internationale historikerkongres i Madrid 1990.

At den i kraft af sit emne står i Erhvervshistorisk Årbog er sådan set logisk nok, men da denne årbog næppe er alle skolehistorisk interesseredes normallæsning, får den nogle ord med på vejen her!

Artiklen giver nemlig på sine 25 sider en fortræffelig oversigt over håndværks- og in-

dustrilærings toeretiske uddannelse i perioden.

Først skildres næringslovens konsekvenser for den gamle laugsforpligtelse til lærings oplæring. Derefter hæftes gennemgangen op på læringslovene af 1889, 1921, 1937 og 1956.

Undervejs beskrives elevernes elementære kundskabsproblem: kunne de læse, skrive og regne godt nok?

Tegneundervisningen agtedes fra starten højt, da en håndværker skulle kunne levere og aflæse en tening.

Skolerne bredte sig helt ud i landdistrikterne, hvor undervisningen lå i hænderne på folkeskolelærere og lokale håndværkere.

Interessant er påvisningen af, hvordan det industrielle gennembrud ikke i nævneværdig grad ændrer undervisningens indhold. Den var fortsat håndværksorienteret – selv for industriens faglærte. For industriens nye tillærte var der derimod i lang tid ingen form for undervisning: Først med 1921-loven sker der en ændring, som afspejler den indtrådte specialisering på det tekniske område – men da havde industriens bidrag til nationalindkomsten været større end håndværkets siden 1903 og fra 1916 endda 50% større!

I skildringen sammenlignes udviklingen i England, Tyskland og Danmark. Alle tre steder anerkendes arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, men organisationernes indbyrdes forhold og disses forhold til statsmagten opviser store forskelle. Det fik afsmittende virkning på læringsens uddannelse.

Ubekendt må man sige, at de danske læringe stod sig bedst. Det fører frem til følgende konklusioner:

1. uddannelsen i Danmark glider fra at have været håndværksbetonet ganske langsomt over til at blive industriorienteret;
2. statsmagten inddrages, men med arbejdsmarkedets parter som tilrettelæggere af undervisningens indhold;
3. teoretisk og praktisk uddannelse integreres i stigende grad.

Artiklens noter rummer gode henvisninger til international og dansk almen litteratur om emnet, men man skal ikke her vente at finde henvisninger til bøger om de enkelte skoler f.eks. jubilæumsskrifter o.lign.

Fl. Lind Hansen

Rud Kjems, Knud Erik Jacobsen,

K. Miltersen og H. Eriksen (red.):

Degnekår – Nordsalling og

Sydsalling lærerkredse 1841-1991.

Udgivet af Nordsalling og Sydsalling

Lærerkredse. Nordsalling og Sydsalling

Lærerkredsens forlag, Skovvej 6, 7861 Baling.

I fællesskab udsendes denne lille jubilæums-publikation i anledning af de to nu adskilte lærerkredsers 150 års jubilæum.

Titlen – Degnekår – henviser til, at bogen tager udgangspunkt i degnes og læreres vilkår og ikke så meget i lærerkredsens historie. I forordet nævnes, at lærerkredsens historie ikke kan adskilles fra skolens historie, og dermed heller ikke fra den folkelige kulturhistorie. Denne påstand bliver belyst i Jens Overgaards (fmd. for Sydsalling Lærerkreds) artikel. Han giver en kort gennemgang af kredsens arbejde ud fra forhandlingsprotokoller og andet protokolmateriale. Det er værd at bemærke, at han gør opmærksom på lærerkredsens forandring fra primært at være en faglig forening til at blive en fagforening. En proces, som fandt sted fra begyndelsen af 1970'erne, og som for mange læreres vedkommende har givet identitetsproblemer med hensyn til at skulle betragte sig som lønarbejder. En udvikling som givetvis har haft betydning for, hvorledes læreren almindeligvis blev opfattet.

Gode artikler er Knud E. Jakobsens: »Degnekår«, Kalling herreds skolelærerbibliotek« og »Lad den være, som kaster den første sten«. Læreren som den folkelige kulturformidler nævnes flere gange og eksemplarisk belyst i artiklen om skolelærerbiblioteket, som stiftes allerede 2 måneder efter lærerforeningens stiftelse, idet 20 lærere stifter læseforeningen, og heraf var de 16 også blandt lærerforeningens stiftere. Love og vedtægter giver ligeledes indtryk af, hvad der ansås for at være væsentlige bøger til biblioteket, idet der »– skal vælges saadanne skrifter som angaae

a. Skolefaget, b. Almuelovgivning, c. Agerdyrkningen, d. Tjene til Sindsopmuntring, hvorved forstaas Skrifter af Historisk Indhold, Rejsebeskrivelse etc., e. Periodiske Blade og Tidsskrifter, hvoraf holdes 4 Exempl. af hvert. (side 33).

Særdeles læseværdig er også K. Miltersens artikel om: »Læreruddannelsen: at danne tarvelige og nøjsomme lærere«; den giver en kort gennemgang af synet på læreres uddannelse og mulighederne for at få en godkendt læreruddannelse fra 1841, og den relaterer til det lokale område. F.eks. gør forfatteren opmærksom på, at i 1841, hvor Blågård Seminarium kunne fejre 50 års jubilæum, var der af de 37 lærere i Salling og på Fur kun 17, som havde gennemgået en seminarieuddannelse, og at det øjensynligt er takket være dem, at Salling Skolelærerforening bliver stiftet i 1841.

En god lille bog med kildehenvisninger og noter, men med slagside til første halvdel af perioden. Næste udgivelse kan udmærket danne en fortsættelse.

Inger Schultz Hansen

Ingrid og Kaj Schmidt: Sognets Stolthed. Skole i Billund i 100 år. Udgivet af Enggårdsskolen, Billund, 1990. 137 s. Kr. 148,00.

Bogen med den smukke titel er en smuk bog i fornemt udstyr, udgivet med støtte fra bl.a. Ole Kirks Fond. Indholdet lever godt op til udstyret. Ingrid og Kaj Schmidt har redigeret og illustreret bogen med dygtighed, og de har selv skrevet langt størstedelen af den.

Ved arkivstudier har de fundet mange dokumenter om skolens start og ældste tid, og en del af dem er gengivet i bogen. Hovedvægten er dog lagt på århundredets sidste halvdel. Det gør ikke bogen mindre spændende. Hele tiden sørger redaktørerne for, at de store linier i skolehistorien trækkes op.

Der fortælles om skolens bygninger, herunder også om deres rengøring og om de vellykkede bestræbelser for bevarelse af den gamle skolebygning, som er blevet overdraget til Lokalhistorisk Arkiv. På 15 sider fortælles om undervisningen, og her begyndes med den indbyrdes undervisning i den skole, Billund dengang hørte til. Det er fint, at en hel undervisningsplan fra 1921 er gengivet. Det er nok vanskeligt at skaffe oplysninger om undervisningen ud over sådan noget som undervisningsplanens bestemmelser. En væsentlig grund er sikkert, at vi lærere går meget stille med, hvad vi laver. Kun store pionerer har mod til at udbrede sig om det.

I øvrigt omtales skolelederne, og der er en omfattende liste over lærere, der har virket ved skolevæsenet. Der fortælles om skoleleven, buskørsel, elevråd, elevblad, skoleblade, frikvarter, legeplads, rygning, skolebibliotek, skolelæge, sundhedspleje, skoletandpleje, specialundervisning og en del andet. Der er et udmærket afsnit om samarbejdet omkring skolen. Også om den nye skole i Billund og om ungdomsskolen fortælles der.

Et værdifuldt afsnit er nogle skoleerindringer af tidligere lærere og elever, som på opfordring er skrevet til bogen. Til disse er knyttet en fin lille artikel af Kaj Schmidt om holdningsprægede overvejelser om undervisningen. Den viser, at i hvert fald den ene af redaktørerne ikke bare har fortiden, men i høj grad også fremtiden i tankerne, og at han gør sig kvalificerede og engagerede tanker om den. Også skoleinspektøren ved Enggårdsskolen har en artikel, hvor han retter blikket fremad.

Der er tydeligt lagt væk på, at bogen først og fremmest skulle være et stykke lokalhistorie. Den er ikke tænkt som en eksemplificering af den generelle skolehistorie, men som det udmærkede lokalhistoriske arbejde, den er, viser den naturligvis også en brik af den brogede mangfoldighed, som billedet af skolen i Danmark består af.

Leif Degnbol

Nete Balslev Wingender: Arven efter Martha Wærn. ARKI-Varia og Det Wærnske Institut 1992.

1992 blev et fornemt år m.h.t. udgivelse af arkivregistraturer. To meget smukke registraturer, rigt illustreret og med indledende tekst, som giver appetit på arkivalierne, er udkommet: *Nete Balslev Wingender: Arven efter Martha Wærn.* ARKI-Varia. Det Wærnske Institut 1992. *Niels Strandsbjerg: Blindeinstitutioner i Danmark ca. 1858-1970.* Udgivet af Blindeinstitutionerne i København og på Refsnæs og Landsarkivet i København 1992.

Nete Balslev Wingenders bog: »Arven efter Martha Wærn« indeholder en tekst på ca. 100 sider om Martha Wærn foruden registraturen vedrørende det Wærnske Institut. Bogen er opdelt i tre kapitler:

– Martha Wærns tanker om instituttets formål og pædagogiske indhold.

- Martha Wærns tanker virkeliggøres.
- Det Wærnske Instituts samarbejde med Mariaforbundet.

Bogens undertitel er: »Pigeopdragelse i 1800- og 1900-tallets Wærnske Institut«. Instituttet var et barn af filantropien, og indsatsen rettedes mod døtre af »fattige, ordentlige og vindskebelige« borgere fra København og Kristiania. De piger, der blev optaget på instituttet, skulle opdrages til huslig dygtighed og ansvarlighed over for den betroede husstands hele vel.

Det var i året 1800, Martha Wærn oprettede sit testamente, hvoraf det fremgik, at der efter hendes død skulle oprettes et »Opdragelses Institut for Fruentimere« af ovennævnte kategori. Martha Wærn døde i 1813, hvorefter instituttet blev oprettet. Det blev ledet af to personer, som Martha Wærn havde udpeget inden sin død: Som direktør P. A. Kolderup Rosenvinge (1761-1824), som meddirektør P.J. Monrad (1758-1834).

Det fremgår af bogens tekst, at det ikke var helt klart, hvad instituttets opdragelse og oplæring sigtede på: Det borgerlige ægteskab – eller en betroet stilling som husholderske i »bedre« hjem. Var det alene ægteskab, pigerne blev opdraget til, skulle de »dannes« på en anden måde, end hvis deres fremtid rettedes mod livet i familier af højere stand. Hvilke elementer pigernes dannelse skulle indeholde diskuteredes løbende af instituttets direktører. Jævn madlavning eller finere madlavning? »Dannelse« i form af bred oplysning, sproglige færdigheder og kunstbroderi eller mere hverdagsagtige og nøjsomme kundskaber? Omkring midten af 1800-tallet skete der en udvidelse i fagplanen, og de boglige fag fik en bedre placering og flere timer på ugeplanen – dette for at tilgodese pigernes erhvervsmuligheder som eksempelvis lærerinder.

Opdragelsen byggede m.h.t. kvindelige sysler på håndarbejde, madlavning og husførelse – herunder rengøring, vask og strygning. Det er tydeligt, at opdragelsens basis var »den gode model«:

- Lærerinderne skulle ifølge fundatsen være »af gode moralske og for retscaffen Vandel bekendte Enker eller ugifte Fruentimer af Middel Alder«.
- Ældre elever på instituttet skulle vejlede de yngre elever.

- Med tiden blev der ansat lærerinder på instituttet, som selv var uddannet der. Dette sikrede kontinuitet i opdragelsen ud fra de principper, der én gang var fastlagt ifølge fundatsen. Samtidig med at de tidligere elever var model for instituttets opdragelsesideal, blev de også model for, at opdragelsen og oplæringen kunne føre til andet end ægteskab, nemlig til en stilling som lærerinde.

- I bogen fortælles om en lille pige, der medbragte sin dukkestue, da hun skulle indskrives på instituttet. Det kan tænkes, at netop dukkestuen var tilladt legetøj, da den kan ses som en model for pigerne oplæring og senere virke.

De mere intellektuelt betonedede fag blev ikke betroet instituttets lærerinder, men derimod en ifølge Martha Wærns ønske »god og retscaffen lærer«. Det drejede sig om fagene kristendom, læsning, regning, skrivning og moral. Senere indførtes få timer i tysk og fransk, hvilket dog mislykkedes p.g.a. det lave timetal (1 time ugl.). Fransk blev opgivet, men pigerne fik et vist kendskab til tysk, som blev anset for mere passende til deres stand og fremtid end fransk.

Diskussionen om, hvad pigerne egentlig skulle opdrages til, blev formelt løst med Det Wærnske Instituts samarbejde med Mariaforbundet, der blev befæstet 1924, idet Mariaforbundets formål var at opdrage og opføre unge kvinder til at blive gode husmødre.

Bogen er spændende og velskrevet, og giver et fint billede af den tids pigeopdragelse. Samtidig giver den lyst til at dykke yderligere ned i det omfattende og velbevarede arkiv efter Det Wærnske Institut.

Niels Strandsbjergs registratur omfatter Det kgl. Blindeinstitut i København, Det kgl. Blindeinstitut på Refsnæs, Hjem for arbejdsføre blinde Kvinder på Mariendalsvej, Elisabeth Stau's Hvilehjem, Blindehjemmet Bredegård, Foreningen til at fremme Blindes Selvvirksomhed, Selskabet Kjædens Blindehjem i Klerkegade, Blindes Arbejde A/S, A/S Blifa, »Danmarks Blinde« – De blindes Understøttelses- og Læseforening af 1883 og Danmarks Blindelærerforening.

Registraturen over dette omfattende arkivmateriale er forbilledlig klart og overskueligt opbygget med en indledende tekst til hvert af de omtalte institutionsarkiver.

Teksten sætter læseren ind i de forskellige institutioners baggrund, oprettelse, formål og udviklingens hovedtræk. Samtidig gives en udførlig beskrivelse af, hvad de enkelte arkiver indeholder – herunder en vurdering af arkivets forskningsmæssige kvalitet.

Det fine ved registraturen er, at den giver eksempler på, hvordan arkiverne kan bruges »på tværs« – hvilke store forskningsmæssige muligheder der ligger i, at arkiverne fra de forskellige institutioner for blinde kan supplere hinanden.

Ud over den oplysende tekst om oprettelse, formål m.m. giver registraturen både i tekst og billeder glimt fra institutionernes dagligdag, som gør stoffet levende og vedkommende for læseren.

Illustrationerne er velvalgte, understøtter teksten og giver i sig selv en fornemmelse af blindeinstitutionernes udvikling i perioden 1858-1970.

Birgit Kirkebæk

Eskil Borup: Godhavn 100 år. 1893-1993. Træk af en opdragelsesanstalts historie.
Udgivet af Godhavn, 1993. Kr. 98,00.

Skolehjemmene hører også med til skolen i Danmark. Der har været skole på Godhavn i alle 100 år. En bog om institutionens historie må absolut påkalde sig skolehistorisk interesse.

Eskil Borup siger beskedent, at bogen ikke kan gøre krav på at være historieskrivning. Forfatteren er ikke historiker, og forholdene har ikke været de for en historiker skriver påkrævede. Endelig er der kun tale om den halve historie, da elevernes stemme kun høres sporadisk. Det sidste kan være rigtigt, men det gælder nok den meste skolehistorie. Til det første kan siges, at en faghistoriker naturligvis har forudsætninger, som andre ikke har, men en engageret lærer på en institution har også forudsætninger, som den professionelle historiker ikke har, og Eskil Borup viser da også, at han kan omgås de historiske kilder fuldt forsvarligt. Det er udmærket ikke at give udtryk for, at et værk er noget, det ikke er. Men historieskrivning er dette med de begrænsninger, der næsten altid vil være i forudsætninger, arbejdsbetingelser og pladshensyn.

Bogen er inddelt i kapitler efter de for-

standere, der har virket ved institutionen. Eskil Borup har skrevet om de seks første. D.v.s. perioden fra 1893 til 1978. Og den nuværende forstander har skrevet om sin egen periode fra 1978. Bogen slutes med indlæg af en nuværende elev og af den nuværende bestyrelsesformand.

Det er naturligt nok ikke skolen og dens undervisning, der er lagt størst vægt på. Der er meget andet at fortælle om en sådan institution. Specielt er der om Godhavn en del at fortælle om det praktiske arbejde. Det er her ikke blot landbrug og gartneri, men også mange slags håndværk, og mange elever forlod institutionen med en afsluttet uddannelse, helt eller delvis erhvervet på selve institutionen. Det er bemærkelsesværdigt, at en afsluttet praktisk uddannelse var et realistisk mål for opdragelsesanstalten i et samfund, hvor kun et mindretal i det hele taget fik en uddannelse. Her har skolen da kunnet virke, uden at den højere skole var det egentlige mål, som de fleste blot forfejlede!

Der fortælles i bogen om megen pædagogisk idealisme. Den er der vist ingen grund til at betvivle. Det har forfatteren heller ikke haft lyst til. Han har stor ærbødighed for det positive i forstandernes virke, og han er ikke i tvivl om, at det er opnået under store personlige ofre. Det vil han hellere fortælle om, end han vil kritisere skyggesider. Dette er vel også naturligt i et jubilæumsskrift, men det virker ægte nok.

Men også den kritik og de vanskeligheder, de store anstalter i tidens løb har været udsat for, fortælles der om. Det ser ud til, at Godhavn har haft forstandere, der var tilstrækkeligt store personligheder til, at de sammen med deres medarbejdere kunne finde nye veje frem, så den hundredårige i dag som »Godhavns Uddannelses- og Erhvervscenter« lever i bedste velgående og udfylder en uundværlig plads i det samlede uddannelsessystem i Frederiksborg Amt. Der er ingen tvivl om, at dens særlige styrke var og er dens enestående tag på det praktiske arbejde og praktisk uddannelse samt dens mod til at forbinde dette med produktion inden for andet end landbrug og gartneri. Bogen derom er værdifuld, som selve institutionen er det.

Leif Degnbol

Tage Kampmann: Skolegang i Hellerup 1924-1936 og cykelvikar i Gentofte 1940-1943 – i skolehistorisk perspektiv.
Odense Universitetsforlag, 1992. 95 s. Kr. 130,00.

En bog som denne er en sjældenhed. At et menneske med livslangt og solidt kendskab til skolen skriver sine erindringer fra sin egen skoletid og bevidst og professionelt sætter dem ind i en skolehistorisk sammenhæng, er måske knapt set før. Forfatteren, som er ministeriets tidligere undervisningsinspektør med ansvar for læreruddannelsen, siger i indledningen, at han har sat sig som mål at kombinere sin indsigt i skolens verden og dens historie med sine erindrede oplevelser. Det er lykkedes til fulde. Ved at forene en god hukommelse med brug af skolehistoriske kilder er det blevet muligt for forfatteren at give et billede af alle sider af skolens liv – også den, vi normalt får meget lidt at vide om, nemlig selve undervisningen.

Det siges også i indledningen, at »Skolehistorie, i snæver forstand den enkelte elevs egen skolehistorie, kan umuligt blive sand i ordets egentlige betydning, men hvilken historie kan iøvrigt blive det.« Trods et i øvrigt klart sprog er det her svært at afgøre, om der menes, at skolehistorie i almindelighed ikke kan være sand. Formentlig menes der blot, hvad der understreges flere gange i fremstillingen, at der er tale om en subjektiv historieskrivning, hvad der trods alle bestræbelser altid vil være.

Der er ingen tvivl om, at dette er forfatterens subjektive historie, men der er vist heller ingen tvivl om, at det er sand subjektiv historie. Sådan oplevede netop Kampmann det. Det står udmærket til troende, og derfor er historien sand og værdifuld, for hvad angår det oplevede er subjektiviteten sandheden.

Skolegangen begyndte i en lille privat skole for små børn i et meget trygt miljø, hvor børnene efter forfatterens oplevelse lærte utrolig meget. Den fortsatte i en stor kommuneskoles 3.-5. klasse og derefter i samme skoles eksamensmellemsskole. Det var Maglegårdsskolen. Den sluttede med studentereksamen fra Øregård Gymnasium.

Også skolegangen i den kommunale sko-

les 3.-5. klasse får vi et stort set positivt billede af. Forfatteren fik her »et pædagogisk naturtalent« som klasselærer. Det var den senere skoleinspektør Ernst Thomsen. Han synes at have svaret til betegnelsen.

Efter en beskrivelse af mellemsskoleprøven, som efter anmelderens subjektive bedømmelse må have været rent pædagogisk vanvid, fortsættes i eksamensmellemsskolen, som beskrives på godt og ondt. Vi får her som for de andre skoleafdelinger bl.a. en beskrivelse af de anvendte skolebøger, men her begynder tydeligvis en anden bog, nemlig karakterbogen, sammen med eksamen at spille en meget stor rolle.

Denne rolle forstærkes til det i mine øjne groteske i beskrivelsen af gymnasiet. Hvis det var gymnasiet, priser jeg mig lykkelig over, at jeg var gartnererelev i den alder!

Til sidst får vi en interessant beskrivelse af, hvordan det var at være vikar ved skolevæsenet nogle år senere.

Som sagt er der tale om erindringer i et værdifuldt skolehistorisk perspektiv. Forfatteren er kritisk og stiller spørgsmål vedrørende meget af det oplevede. Måske vil mange læsere stille spørgsmål ved meget mere. Måske skal vi læse bogen meget grundigt, så den får os til at spørge, hvad meningen egentlig er med skolen. Som antydnet har jeg personlig mødt en del, som får mig til at sige, at det kan eller bør i hvert fald ikke være meningen. Det er et godt resultat af en god erindring, en skarp retrospektiv iagttagelse og et solidt arbejde med at nedfælde disse ting på papiret.

Lejff Degnbol

Peter Ussing Olsen: Lille By – hvad så? Historien om Ranum Uddannelsescenter,
214 sider, Krejls Forlag, 1993, Østerbrogade 25, 9670 Løgstør.

I forordet tager forfatteren alle forbehold over for det at skrive en beretning om den samtid, som man selv er en del af. Han gør opmærksom på, at bogen ikke skal læses som et videnskabeligt arbejde, men som en amatørskrivelse af en fortid, han selv er en del af.

Hvordan lykkes det så – denne så svære kunst at give en beretning om »tabernes hi-

storie«, om kampen mod centrale beslutninger og de etablerede institutioner?

Det er, på trods af detaljerede beskrivelser af udvalgte sammensætninger en meget spændende og fascinerende læsning, så bogen bliver ikke sluppet, førend den er læst helt færdig.

Bogens store kvalitet ligger deri, at den giver et såre godt indtryk af, at den gode vilje er til stede hos mange meget kompetente mennesker, som arbejder professionelt, ihærdigt og dygtigt. Det er beretningen om de mange – vel nok alt for mange – gode initiativer, som forsøges bragt til udførelse. Det er samtidig beretningen, som afspejler, at de mange gode initiativer ikke rækker, fordi det nødvendige »forland« og »bagland« ikke følger op og ikke bakker op. Det siges ikke direkte, men det lader sig heller ikke skjule. Et sandt lærestykke om vilkårene for at forsøge nyskabelse.

Bogen er naturligt inddelt i afsnit, der behandler de forskellige forsøg i kronologisk rækkefølge med udgangspunkt i lovforslaget den 23. februar 1984, hvor Folketinget vedtog at nedlægge læreruddannelsen ved Ranum Statsseminarium. Derefter følger kapitler, som handler om nedsættelse af arbejdsudvalg, om idéfasen, hvor de forskellige ideer til kommende aktiviteter i uddannelsescentret fostres. De spænder fra et Internationalt Handicapidrætscenter til Eksportakademi, Datahøjskole, Kunstskele, Center for Integreret Medicin samt endelig seminariet igen og igen. På trods af at der oprettes et socialpædagogisk seminarium i stedet for lærerseminariet, er der – især blandt seminariets lærere – et stærkt ønske om at genoprette læreruddannelsen ved Ranum Seminarium. Forståeligt nok begrunde i såvel historien som de aktuelle lærerbehov.

Det lykkedes imidlertid ikke, og set i bakspejlet kan der anføres mange gode grunde herfor. Men når det er sagt, foreligger der her en sober beretning om, hvor vanskeligt det er at skabe nye initiativer i en træg periode i den samfundsmæssige udvikling. Men som forfatteren siger i sin slutreplik: »Det er menneskeligt at fejle, men det utilgiveligt at sætte sig for lave mål. Der blev også fejlet, men ingen skal bebrejde os, at målet blev sat for lavt.«

Inger Schultz Hansen

Mogens Rüdiger: Tjener i åndernes rige.
Dansk Magisterforening 1918-1993. (1993)

I anledning af sit 75 års jubilæum har Dansk Magisterforening udgivet ovennævnte skrift. Som man med rette kunne forvente af en forening med rødder i videnskaben og den højere uddannelse, adskiller bogen sig grundlæggende fra traditionelle foreningshistorier, der ofte har karakter af hyldestskrifter. Mogens Rüdiger har haft andre ambitioner med denne bog. Sigtet har været at belyse DMs historie som bestemt af udviklingen i samfundet i almindelighed og på arbejdsmarkedet i særdeleshed. Det er en ambition, som inden for de givne rammer er blevet udmærket indfriet.

Bogen fremlægger naturligvis faserne i DMs udvikling. Opbygningen af organisationen var langsom og møjsommelig. Medlemstallet var beskedent de første årtier, og bestræbelserne gjaldt først og fremmest at opnå anerkendelse af magistrenes monopol på – eller i det mindste fortrinsret til – stillinger i gymnasieskolen. Midlerne var høflig argumentation og appeller til myndighederne. Først i løbet af 1950'erne er foreningen egentlig etableret med A-kasse, pensionskasse og i 1960 overenskomst. At vejen mod en konsolidering som fagforening blev så lang, skyldtes dels, at magistrene ansattes som tjenstemænd, dels at den akademiske tradition for individualisme og tilsvarende modvilje mod enhver form for kollektivism var stærk. Det var et bevidsthedsmæssigt skred at se sig selv som »tjener i åndernes rige« og ikke som »Herre« i samme.

Omtrent samtidig med, at DM konsoliderede sig, ændredes foreningens medlemsammensætning afgørende, idet gymnasielærerne trådte ud. Denne gruppe havde indtil da været talmæssigt dominerende. Hermed stod DM i endnu højere grad som en organisation, der baserede sig på uddannelse, ikke på arbejdsplads. I 1960'erne voksede foreningen betydeligt, men samtidig begyndte de problemer at tegne sig, der for alvor blev afgørende for organisationen i 1970'erne og 1980'erne, nemlig medlemsskarens heterogenitet. I 1980'erne rummede foreningen både offentligt ansatte og privatansatte, statsansatte og kommunalt ansatte, medlemmer i lederstillinger og i »menige« stillinger

og arbejdsløse medlemmer – med egen afdeling i foreningen. Der var mange små underorganisationer: navigationslærere, folkehøj-skolelærere, og der var utallige arbejdspladser med vidt forskellige betingelser. En konsekvens af denne heterogenitet var det, at DM i 1990 tog det for en forening meget usædvanlige skridt at stille et forslag, der indebar organisationens ophævelse. DM foreslog nemlig, at Akademikerens Centralorganisation skulle skabe en struktur baseret på arbejdsplads og ikke på uddannelse. Inden for denne ramme kunne så foreningens »rødder«, magistre inden for forskning og videregående uddannelse, danne en underorganisation.

Forslaget afspejler DMs vanskeligheder ved at hævde sig i organisationernes indbyrdes konkurrence, og Rüdiger belyser på udmærket vis, hvoraf denne svaghed udspringer: heterogenitet, indre modsætninger, mangel på »livsvigtige« konfliktozoner og manglen på en egentlig konkurrence om arbejdskraften mellem det private og det offentlige arbejdsmarked.

Rüdiger bruger organisationssociologiske begreber til at skabe struktur i sin fremstilling. DM var i sin oprindelse en »standsforening«, mens Rüdiger mener, at foreningens medlemmer i årene efter 1945 ikke længere skal betegnes som en stand, men som indehavere af en »profession«. Det synes som om, at det angelsasksiske inspirerede begreb »profession« i høj grad svarer til det, man normalt lægger i begrebet den akademiske stand: langvarig, teoretisk uddannelse, en vis selvstændighed i arbejdet, beskæftiget med offentlig service osv. (s. 147-148). I virkeligheden synes denne begrebsændring at dække over det, der kunne karakteriseres som et skift fra en »embedsmandsbevidsthed« til en »lønmotgæberbevidsthed«.

Som nævnt koncentrerer Rüdiger sig om samspeilet mellem organisation og samfund. Vi følger foreningens reaktioner på de skiftende betingelser i samfund og på arbejdsmarked, fra arbejdsløsheden i 1930'erne over væksten i 1960'erne til krisen i 1970'erne og 1980'erne, hvor magisterne for alvor begyndte at trænge ind på det private arbejdsmarked. Derimod får vi kun i begrænset omfang indblik i det, man kan kalde organisationens indre liv. På samme måde er de personer, der i årenes løb har tegnet organisationen, ikke behandlet i større omfang. En undtagelse er Albert Fabritius, der ledede forening med imponerende energi og målbevidsthed fra 1952 til 1960. Et blik på organisationens formandsliste viser, at DM fra 1920 til 1940 havde 4 formænd, fra 1940 til 1960 kun 3, men fra 1960 til 1980 hele 11. Efter 1960 har kun én formand (Helge Petersen 1977-1987) siddet i mere end tre år. Disse hastige skift på formandsposten behandler Rüdiger ikke. Er de et udtryk for, at DM er og har været mere splittet og politisk ustabil end arbejdsmarkedets traditionelle fagforeninger, hvor formændene jo sidder i årevis? Eller er det måske udtryk for, at organisationsarbejde i DM ikke – som i LO-organisationer – er et karriereforsøg og formandsposten en slutstilling, men derimod en form for »kald«, man påtager sig af rent idealistiske grunde?

Rüdigers bog er en solid analytisk behandling af interesseorganisationen DM over et langt tidsrum. Den er også velskrevet. Derfor er det lidt ærgerligt, at korrekturlæsningen ikke har været tilstrækkelig grundig til at fange adskillige trykfejl og – når pedanten skal på banen – mange eksempler på inkonsekvent tegnsætning.

Carl-Johan Bryld